

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ**

Кваліфікаційна робота

**МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА МЕТОДИКА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ**

Галузь знань 01 «Освіта/Педагогіка»
Спеціальність 014 «Середня освіта. Історія та громадянська освіта»

Літвин Вероніка,
здобувач
освітнього ступеня
«магістр»

Ворон Олена Петрівна,
науковий керівник,
кандидат історичних наук,
доцент

Рівне-2025

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ I. Історіографія та джерела дослідження	
1.1. Історіографія проблеми дослідження.....	8
1.2 Джерельна база дослідження.....	10
Розділ II. Теоретичні основи використання міжпредметних зв'язків у навчанні історії	
2.1. Сутність поняття «міжпредметні зв'язки» та їх класифікація.....	14
2.2. Функції міжпредметних зв'язків та їхня роль у вивченні історії середньовіччя.....	21
2.3. Вимоги Державного стандарту освіти до інтегрованого підходу у викладанні історії.....	24
Розділ III. Дидактичний потенціал історії Середньовіччя у шкільному курсі	
3.1. Змістові особливості історії Середньовіччя та її місце у навчальній програмі з історії.....	31
3.2. Реалізація міжпредметних зв'язків історії середньовіччя із літературою, мистецтвом, географією, правознавством, етикою	44
3.3. Аналіз чинних підручників щодо реалізації міжпредметного підходу.....	50
Розділ IV. Методика застосування міжпредметних зв'язків при вивченні історії Середньовіччя	
4.1. Принципи побудови уроку історії з використанням міжпредметних зв'язків.....	56
4.2. Методичні прийоми та засоби інтеграції предметного змісту.....	61
4.3. Практична реалізація використання міжпредметних зв'язків на уроках історії у 7 класі (за матеріалами педагогічної практики).....	65
Висновки.....	74
Список використаних джерел та літератури.....	77

Анотація

Літвин В. С. Міжпредметні зв'язки та методика їх використання у вивченні історії Середньовіччя у шкільному курсі / Рівненський державний гуманітарний університет. Кафедра історії та методики її навчання.

Науковий керівник: Ворон О. П., к.і.н., доцент. Рівне, 2025. 81 с.

Зміст роботи: магістерська робота присвячена дослідженню теоретичних та методичних засад використання міжпредметних зв'язків у процесі вивчення історії Середньовіччя у шкільному курсі. У роботі обґрунтовано значення міжпредметної інтеграції як важливого дидактичного принципу сучасної історичної освіти, спрямованого на формування в учнів цілісної системи знань та ключових компетентностей.

У другому розділі розкрито теоретичні основи використання міжпредметних зв'язків у навчанні історії, визначено їх сутність, види, функції та роль у процесі систематизації й узагальнення історичних знань. Проаналізовано наукові підходи до проблеми міжпредметної інтеграції в педагогіці та методиці навчання історії.

У третьому розділі охарактеризовано дидактичний потенціал історії Середньовіччя у шкільному курсі, визначено можливості поєднання навчального матеріалу з літературою, географією, мистецтвом, етикою та іншими навчальними дисциплінами з метою поглиблення розуміння історичних процесів і явищ.

Четвертий розділ присвячено методиці застосування міжпредметних зв'язків при вивченні історії Середньовіччя, охарактеризовано ефективні методи, прийоми та форми навчальної діяльності, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів, підвищення якості засвоєння навчального матеріалу та формування історичного мислення.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, історія Середньовіччя, шкільний курс історії, міжпредметна інтеграція, методика навчання історії.

Annotation

Litvyn V. S. Interdisciplinary Connections and Methods of Their Application in Studying the History of the Middle Ages in the School History Course. Rivne State University of Humanities. Department of History and Teaching Methods Scientific supervisor: Voron O. P., PhD in History, Associate Professor. Rivne, 2025. 81 p.

Abstract: The master's thesis is devoted to the study of theoretical and methodological principles of using interdisciplinary connections in the process of studying the history of the Middle Ages in the school history course. The paper substantiates the importance of interdisciplinary integration as a key didactic principle of modern history education, aimed at forming students' holistic system of knowledge and key competencies.

The second chapter reveals the theoretical foundations of using interdisciplinary connections in teaching history. Their essence, types, functions, and role in the process of systematization and generalization of historical knowledge are defined. Scientific approaches to the problem of interdisciplinary integration in pedagogy and history teaching methodology are analyzed.

The third chapter characterizes the didactic potential of the history of the Middle Ages in the school course. The possibilities of combining educational material with literature, geography, art, ethics, and other academic disciplines are determined in order to deepen students' understanding of historical processes and phenomena.

The fourth chapter is devoted to the methodology of applying interdisciplinary connections in studying the history of the Middle Ages. Effective methods, techniques, and forms of educational activities aimed at activating students' cognitive activity, improving the quality of learning outcomes, and developing historical thinking are characterized.

Keywords: interdisciplinary connections, history of the Middle Ages, school history course, interdisciplinary integration, methodology of teaching history.

ВСТУП

Актуальність теми є достатньо актуальною, адже у сучасних умовах розвитку освіти питання міжпредметних зв'язків та методика їх використання набуває важливого значення.

Вивчення міжпредметних зв'язків та розуміння використання у вивченні історії середньовіччя у шкільному курсі дозволяє сформувати в учнів цілісне уявлення про історичні процеси, розвивати критичне мислення та інтегрувати знання з різних галузей науки для глибшого розуміння минулого.

У випадках, коли історія середньовіччя подається лише з одного боку (історичного), без взаємозв'язків з іншими предметами, такими як: мистецтво, правознавство, географія, література – це призводить до однобічного погляду школярів та неможливістю систематизувати знання з предметів, що між собою тісно пов'язані.

Таким чином, дослідження міжпредметних зв'язків та методики їх використання у вивченні історії Середньовіччя у шкільному курсі є актуальним, оскільки сприяє удосконаленню освітнього процесу, підвищенню якості історичної освіти та формуванню в учнів інтегрованого світогляду.

Об'єкт - процес навчання історії у загальноосвітній школі.

Предмет - зміст, форми та методи реалізації міжпредметних зв'язків історії Середньовіччя з літературою, правом, географією та мистецтвом у процесі викладання у школі.

Мета дослідження – розкрити особливості вивчення середньовічної історії за допомогою міждисциплінарних зв'язків у школі, спираючись на численні джерела та історіографічний аналіз для показу їх значення у шкільному курсі.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерела дослідження.

- Розкрити сутність, функції та нормативні засади використання міжпредметних зв'язків у навчанні історії.

- Дослідити можливості реалізації міжпредметного підходу в процесі вивчення історії Середньовіччя у школі.

- Розробити та апробувати методика застосування міжпредметних зв'язків під час вивчення історії Середньовіччя у 7 класі, визначити ефективність інтегрованого підходу у формуванні пізнавальної активності та історичних компетентностей учнів.

Наукова новизна – обґрунтовано поєднання конкретних історичних тем із конкретними предметами, що сприяє реалізації інтегрованому підходу у навчанні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань у роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: теоретичні методи - аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація наукових джерел із педагогіки, психології та методики навчання історії з метою з'ясування сутності та функцій міжпредметних зв'язків; історико-педагогічний аналіз - для вивчення становлення і розвитку ідей міжпредметної інтеграції в шкільній історичній освіті; контент -аналіз навчальних програм і підручників - з метою визначення можливостей реалізації міжпредметного підходу у вивченні історії Середньовіччя; педагогічне спостереження - для вивчення особливостей практичного застосування міжпредметних зв'язків у процесі навчання учнів 7 класу; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) - для перевірки ефективності використання міжпредметної інтеграції у навчанні середньовічної історії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що її результати можуть бути використані вчителем історії для підвищення ефективності викладання Середньовіччя шляхом застосування міжпредметних зв'язків, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та розвитку ключових компетентностей учнів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом публікації матеріалів та їх представлення на науково-практичній конференції «Міждисциплінарні дослідження: гуманітарні та природничі науки» (м. Одеса, 28-29 листопада 2025 р.), у межах якої оприлюднено статтю з проблеми реалізації міжпредметних зв'язків у вивченні історії Середньовіччя у шкільних курсах.

Публікація: Літвин В. С., Ворон О. П. Реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні історії середньовіччя у шкільних курсах. *Міжпредметні дослідження: гуманітарні та природничі науки*: Матеріали науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених. Одеса, 2025. С.62-65.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, що містить, зокрема актуальність, мету та завдання роботи, основного тексту, який складається із чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг – 81 сторінка.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми дослідження

Проблема міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні має давню історію дослідження. У різний період до питання ставилися по-іншому. У радянський період її розглядали здебільшого в контексті політехнічного навчання. Вагомий внесок у розвиток ідеї комплексного підходу зробив В. Сухомлинський [51], який наголошував, що знання з різних галузей мають поєднуватися навколо спільної ідеї розвитку особистості. У книзі «Серце віддаю дітям» Сухомлинський неодноразово говорить про єдність знань і зв'язок між предметами. Наприклад: «Знання не повинні бути для дітей розрізненими шматочками, окремими фактами. Учень повинен бачити в них систему, закономірність, єдність».

Питання поєднання навчальних предметів уперше порушили Я. А. Коменський [26] та Дж. Локк [31]. Обидва педагоги розглядали інтеграцію знань як дієвий засіб протидії схоластичному підходу в освіті. Я. А. Коменський наголошував, що всі явища у світі взаємопов'язані, тому навчальний матеріал також має подаватися у взаємозв'язку. Він пропонував інтегроване викладання - поєднання навчання читання з письмом, граматиці з філософією, а природничих дисциплін - із медициною та ботанікою. У своїй праці «Велика дидактика» педагог підкреслював, що завдяки інтегрованим урокам відбувається глибше засвоєння знань учнями .

Джон Локк [31] одним із перших висунув ідею інтеграції змісту історії та географії. Його підхід до міжпредметних зв'язків ґрунтувався на формуванні цілісного сприйняття дитиною навколишнього світу через взаємопов'язане навчання. Учений наголошував, що розвиток пізнавальних умінь і навичок відбувається ефективніше, коли учні вивчають матеріал у взаємозв'язку, а не ізольовано. На його думку, об'єднання дисциплін сприяє урізноманітненню знань школярів і формує ширше розуміння різних сторін життя.

Німецький педагог А. Дістервег [14] запропонував власне бачення реалізації міжпредметних зв'язків у навчальному процесі. Він одним із перших звернув увагу на синхронні зв'язки - тобто такі, що забезпечують одночасне вивчення взаємопов'язаних предметів. Дістервег вважав, що матеріал із різних дисциплін має бути узгоджений між собою, аби сприяти комплексному засвоєнню знань. Наприклад, педагог пропонував використовувати один і той самий уривок тексту під час різних уроків: на читанні - для розвитку техніки читання, на орфографії - для відпрацювання правописних навичок, а на граматиці - для аналізу мовних явищ. Такий підхід, на його думку, сприяв системності у навчанні й формуванню стійких міжпредметних зв'язків. Дістервег «Керівництво для німецьких учителів».

У 60-х роках ХХ століття в педагогічній теорії почалися перші спроби наукового визначення поняття «міжпредметні зв'язки». У цей період дослідники трактували їх по-різному, розкриваючи багатогранність явища. Міжпредметні зв'язки розглядалися як засіб формування матеріалістичного світогляду, що допомагає усвідомити взаємозалежність явищ природи. Їх також тлумачили як специфічну конструкцію навчального змісту, що виступає важливим дидактичним засобом інтеграції знань. У педагогічній практиці міжпредметні зв'язки визначалися як система спільної діяльності вчителя й учнів, за допомогою якої поєднується зміст споріднених дисциплін для глибшого засвоєння навчального матеріалу. Вони також розглядалися як особливість сучасної освіти, що забезпечує узгодженість навчальних програм і надає їм системного характеру. Крім того, міжпредметні зв'язки вважалися дидактичною умовою підвищення пізнавальної активності учнів, яка сприяє ефективнішому засвоєнню знань.

У сучасній українській педагогіці питання міжпредметних зв'язків у викладанні історії розробляють О. Пометун, О. Власов, Н. Гупан, які акцентують на компетентнісному підході, формуванні історичного мислення та використанні інтегрованих завдань. О. Пометун [40] впровадила ідею інтерактивних уроків історії - дискусій, проектів, рольових ігор, у яких

поєднуються знання з історії, громадянської освіти, мови, мистецтва. На думку О. Пометун навчання історії має спрямовуватися не лише на засвоєння фактів, а на формування в учнів уміння мислити історично, порівнювати, бачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями різних епох і сфер життя. Наталія Іванівна Гупан [14] є доктором історичних наук, методист, авторка робіт із історичної дидактики та педагогічної інтеграції гуманітарних дисциплін. Обґрунтувала роль інтегрованих завдань (наприклад, порівняння історичних подій з літературними образами або художніми творами). Запропонувала систему інтегрованих уроків історії та мистецтва, де історичні події аналізуються через живопис, архітектуру, музику.

Поняття «міжпредметні зв'язки» досліджувалося у працях як українських, так і зарубіжних науковців. Зокрема, Н. Стеценко [50] розглядає міжпредметні зв'язки як дидактичний принцип, що забезпечує цілісність знань учнів і сприяє розвитку їхнього системного мислення .

О. Гречушкіна [13] акцентує на структурних рівнях реалізації міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні та підкреслює їхню роль у формуванні компетентностей.

І. Бабкова [2] трактує міжпредметні зв'язки як умову інтеграції навчального змісту, наголошуючи на необхідності узгодження програм різних предметів і використанні спільних методичних прийомів.

Незважаючи на значну увагу до проблеми, питання впровадження міжпредметних зв'язків у викладанні середньовічної історії досі вивчено недостатньо, хоча саме цей курс має великий потенціал для інтеграції історії з літературою, мистецтвом, географією та релігієзнавством.

1.2. Джерельна база дослідження

Основу магістерської роботи складає джерельна база дослідження, адже саме вона дозволила нам висвітлити усі вагомні аспекти обраної проблеми, виокремити особливості міжпредметних зв'язків та методикку їх використання у шкільному курсі.

Джерельну базу дослідження становлять офіційні документи, навчально-методичні матеріали та наукові праці. Серед джерел, які є офіційними, особливу роль відіграють навчальні програми МОН України з історії для 7 класу, що визначають загальні підходи до організації навчання та інтеграції змісту історичної освіти. До важливих джерел належать також методичні рекомендації та інструктивні листи від МОН України, які містять пояснення для вчителів щодо впровадження міжпредметних зв'язків у навчальному процесі. У них означенні практичні підходи до поєднання історії з іншими галузями знань та наведено приклади інтегрованих уроків [34].

Навчальні програми з історії для 7 класу, затверджені Міністерством освіти і науки України, визначають зміст навчального курсу «Всесвітня історія. Середні віки» та позначають очікувані результати навчання учнів. У програмах виокремлено ключові компетентності, серед яких є історична, громадянська, культурна та інформаційно-комунікаційна, що передбачають активне використання міжпредметних зв'язків. Зміст навчальної програми побудований так, щоб учні могли встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами, а також співставляти історичні процеси із культурним, географічним і літературним контекстом. Зокрема, при вивченні тем про розвиток середньовічних міст, християнську культуру чи лицарство доцільно поєднувати історичний матеріал із знаннями з української та зарубіжної літератури, образотворчого мистецтва, географії, етики, що сприяє цілісному сприйняттю епохи. Програма також акцентує увагу на розвитку критичного мислення, уміння працювати з джерелами та візуальними матеріалами, що дає змогу інтегрувати уроки історії з елементами медіа освіти, інформатики та мистецтва. Такий підхід розширює освітній простір учнів і забезпечує глибше розуміння історичного процесу через міжпредметну взаємодію [37].

До джерельної бази дослідження належать також навчально-методичні матеріали - підручники та посібники з історії для 7 класу, укладені відповідно до чинної програми. Вони відображають сучасні підходи до

інтеграції історичних знань з іншими навчальними дисциплінами. У підручниках авторів учителів-методистів Олександром Гісемом та Олександром Мартинюком. особлива увага приділяється зв'язкам історії з географією, літературою та мистецтвом у завданнях для учнів, що сприяє формуванню цілісного уявлення про епоху Середньовіччя. Такі матеріали слугують важливим джерелом для аналізу практичної реалізації міжпредметних зв'язків [9].

Основні складові змістовного підручника є дидактичність, психологічність та методичність, які реалізовано у підручнику «Всесвітня історія. 7 клас» (авт. О. Пометун, Ю. Малієнко), який виступає як додаткове джерело дослідження. Матеріали містять проблемні запитання, порівняльні таблиці, ілюстрації та карти, що стимулюють аналітичне мислення та інтеграцію знань із різних сфер [41].

Не менш важливими в джерельній базі дослідження є твори української та зарубіжної літератури, що художньо відображають події та світогляд середньовіччя. Наприклад, уривки з «Слова о полку Ігоревім», «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, творів Дж. Чосера, Ф. Рабле допомагають учням осмислити морально-етичні та культурні цінності часу, а також розуміти зв'язок між історичними фактами й художнім їх відображенням. До цієї групи джерел також належать візуальні матеріали - мініатюри, гравюри, карти, архітектурні пам'ятки, витвори середньовічного мистецтва, які можна використовувати для інтеграції історії з образотворчим мистецтвом та культурологією. Використання таких матеріалів сприяє формуванню історичного мислення, розвитку просторової уяви, естетичного смаку й навичок аналізу візуальної інформації. Таким чином, художні, документальні та візуальні джерела виступають важливим засобом реалізації міжпредметних зв'язків, оскільки поєднують історію з літературою, мовознавством, географією, мистецтвом, етикою та філософією. Їхнє застосування на уроках історії середніх віків забезпечує не лише формування

цілісного світогляду учнів, а й розвиває їхню здатність аналізувати історичні явища у взаємозв'язку з культурними процесами.

Узагальнюючи результати історіографічного огляду та аналізу джерельної бази, можна стверджувати, що питання міжпредметних зв'язків у шкільному процесі має глибокі теоретичні корені. Ідеї інтеграції знань бере свій початок у працях класиків педагогів- А.Я. Коменського, Дж. Ллока, К. Д. Ушинського, В. Сухомлинського, які акцентували увагу на необхідності цілісного пізнання світу та взаємозв'язку навчальних дисциплін.

В другій половині ХХ ст. поняття «міжпредметні зв'язки» набуло іншого осмислення, еволюціонувавши до важливої дидактичної умови організації навчального процесу. О. Пометун, Н. Гупан, Н. Стеценко, О. Гречушкіна - сучасні українські науковці, які розвивають ідею міжпредметних зв'язків в контексті компетентісного підходу та інтерактивних методів навчання. Дослідження науковців доводять, що інтеграція змісту навчальних предметів сприяє формуванню ключових компетентностей.

Джерельна база дослідження – навчальні програми МОН, підручники, методичні рекомендації, твори літератури та мистецтва – створює міцне підґрунтя для практичного втілення міжпредметних зв'язків у курсі історії Середніх віків.

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

2.1. Сутність поняття «міжпредметні зв'язки» та їх класифікація

У педагогічній науці та практиці феномен міжпредметних зв'язків досліджений ще не повною мірою. Саме поняття «міжпредметні зв'язки» є багатограним і складним. Його неможливо звести лише до змісту, методів чи організаційних форм навчання. Міжпредметні зв'язки пронизують як пізнавальну діяльність учнів, так і професійну діяльність учителя. Вони спрямовані на особистість школяра, сприяють формуванню його світогляду, розвитку здібностей та задоволенню пізнавальних потреб. Подібно до самого процесу навчання, міжпредметні зв'язки виконують освітню, виховну та розвивальну функції. Багатогранність цієї проблематики зумовлює необхідність різнобічного підходу до її дослідження, а також узагальнення й синтезу напрацьованих раніше ідей та практичного досвіду.

У педагогічній традиції неодноразово наголошувалося, що навчання споріднених дисциплін у школі не може бути відірваним одне від одного. Ізоляція предметів спричиняла їх відчуження та знищувала природні зв'язки, які реально існують між явищами навколишнього світу. Такий підхід зумовлював звужене сприйняття школярами реальності та призводив до накопичення фрагментарних, схоластичних знань. Розуміючи цю проблему, прогресивні педагоги прагнули виробити шляхи її подолання [50].

Сучасні умови розвитку українського суспільства відкрили широкі перспективи для утвердження національної культури, науки й освіти. Це зумовлює необхідність глибоких змін у системі навчання та виховання молодого покоління, а також впровадження таких методів, що сприятимуть активізації пізнавальної та практичної діяльності школярів, розвитку їхнього мислення, уяви, технічних і творчих здібностей.

У пошуках ефективних шляхів підвищення результативності освітнього процесу дедалі більше уваги науковців і педагогів зосереджується на

проблемі міжпредметних зв'язків. Міжпредметні зв'язки – це дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду, найважливіших понять, явищ.

Міжпредметні зв'язки застосовуються для глибшого осягнення навчального матеріалу, систематизації та узагальнення отриманих знань, а також для формування в учнів цілісних світоглядних уявлень. Вони сприяють виробленню здатності переносити знання з однієї дисципліни на інші та застосовувати їх у практичній діяльності. Крім того, використання міжпредметних зв'язків стимулює інтерес школярів до вивчення конкретних предметів і водночас забезпечує розвиток універсальних умінь і навичок, придатних не лише в межах окремої навчальної галузі, а й у процесі опанування кількох дисциплін одночасно [13, с. 3-7].

Тривалий час поняття «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція навчального матеріалу» використовували як синоніми. Згодом між ними почали окреслювати різницю: у випадках, коли один предмет виступає основним, а інший лише виконує допоміжну функцію (повторення, прискорення засвоєння чи закріплення знань, умінь і навичок), мова йде саме про міжпредметні зв'язки. Натомість інтегроване навчання (адаптовано з «Natural Curiosity: A Resource for Teachers», University of Toronto OISE) розглядається як процес, що ґрунтується на комплексному підході. Тут освіта осмислюється крізь призму цілісного бачення світу, а не через поділ на окремі дисципліни. Інтеграція реалізується у трьох площинах: змісту, методів та технологій [2].

Навчальний предмет і навчальна діяльність є дидактичною основою визначення міжпредметних зв'язків. Спільність структурних компонентів навчальних предметів та навчальної діяльності слугує джерелом міжпредметних зв'язків у процесі навчання.

Відсутність достатньо сформованих предметних знань та інтересів позбавляє учня бази для ефективної «міжпредметної» діяльності, що інколи

може зумовлювати навіть негативне ставлення до неї. Дослідження показують, що в одних школярів під впливом міжпредметних зв'язків зростає інтерес до дисциплін, які раніше залишалися поза їхньою увагою, хоча рівень засвоєних знань і сформованих умінь при цьому ще є відносно низьким. В інших учнів, навпаки, більш інтенсивно розвивається здатність переносити знання та вміння з одного предмета на інший, проте суттєвих змін у формуванні стійкого інтересу до самих навчальних предметів не спостерігається. Це пояснюється тим, що міжпредметні зв'язки не можуть розглядатися як єдиний чинник, який визначає пізнавальні інтереси учнів. Якщо пізнавальний досвід школярів обмежується рамками окремих дисциплін, їм важко побачити вже знайомі явища в новому, нетиповому аспекті, необхідному для творчого розв'язання інтегрованих завдань. У таких випадках заважає звичка мислити традиційно, яка формується на початкових етапах навчання і певною мірою гальмує розвиток гнучкого мислення. Проте з часом ця суперечність між уже сформованими вміннями та інтересами поступово зникає: відбувається узгодження та взаємне посилення навичок і пізнавальної зацікавленості на якісно новій, більш узагальненій змістовій основі [32].

Після Другої Світової війни увага до проблеми міжпредметних зв'язків значно зростає, особливо у 1970-ті роки проблематика міжпредметних зв'язків набула особливої актуальності та стала однією з провідних у педагогічній науці. Значний поштовх для її дослідження надала Всесоюзна наукова конференція (Алма-Ата, 1973 р.), організована Президією АПН СРСР, де були визначені основні напрями комплексної програми. Було наголошено на необхідності реалізації міжпредметних зв'язків не лише на рівні навчального змісту, а й у площині пізнавальної активності школярів, методів і форм організації навчального процесу.

Сьогодні наукові дослідження спрямовані на вивчення генези ідей міжпредметних зв'язків, виявлення взаємозалежностей між окремими предметами, а також на вироблення методів застосування попередньо

засвоєних знань при опануванні нового матеріалу. Водночас протягом тривалого періоду такі дослідження носили розрізнений характер. Лише останніми роками збільшилася кількість публікацій, однак і нині значна частина авторів обмежується розглядом лише конкретних тем або розділів навчальних програм, у межах яких можна встановлювати тематичні міжпредметні зв'язки [50, с.445].

Залучення міжпредметних зв'язків активізує пізнавальний інтерес школярів, підвищує мотивацію до вивчення конкретного предмета та забезпечує виховання потрібних умінь і навичок. Йдеться про такі вміння, які виходять за межі однієї навчальної дисципліни і можуть бути реалізовані у різних освітніх та життєвих ситуаціях. Таким чином, міжпредметні зв'язки не лише допомагають глибше освоїти знання, а й формують основу для розвитку компетентностей, необхідних у сучасному освітньому середовищі.

З метою більш ґрунтовного розкриття ролі міжпредметних зв'язків у навчальному процесі доцільним є їх класифікація та визначення дидактичних функцій, які вони виконують. Це дозволить систематизувати підходи до поєднання знань та допомогти виокремити ті аспекти, які забезпечують їхню практичну та методичну цінність.

Перші спроби класифікації міжпредметних зв'язків ґрунтувалися на часовому критерії. У його межах виділялися попередні, супутні та перспективні зв'язки. Практична реалізація такого підходу сприяла систематизації знань, забезпечувала опору на раніше засвоєний матеріал зі споріднених дисциплін та окреслювала перспективи подальшого навчання. Проте часті зміни навчальних програм призводили до порушення логіко-понятійних і тимчасово-координаційних відношень, що знижувало їхню ефективність і практичну значущість. У подальшому почало формуватися розуміння поелементного аналізу змісту знань як одного з методів встановлення міжпредметних зв'язків. Поряд із хронологічними було виокремлено й інформаційні зв'язки – фактичні, понятійні та теоретичні. Таким чином, часовий критерій, який сам по собі мав обмежене значення,

став розглядатися у поєднанні з інформаційним, що відображав структурні елементи змісту навчальних дисциплін [29].

У педагогічній літературі існують різні підходи до систематизації міжпредметних зв'язків. Зокрема, В. Паламарчук виділяє чотири основні їх види: об'єктні (пов'язані зі вивченням одного й того ж об'єкта у різних навчальних дисциплінах), методичні (базуються на використанні однакових методів пізнання), теоретичні (спільність законів і теорій у кількох предметах) та інструментальні (застосування однакових прийомів діяльності під час навчання) [39; 46].

Водночас сучасні дослідники пропонують більш розгорнуту класифікацію, яка дає змогу ширше охопити функції міжпредметних зв'язків. Міжпредметні зв'язки можна класифікувати за змістом, напрямом, рівнем узагальнення, часом реалізації та видом діяльності. Усі вони сприяють формуванню в учнів цілісної системи знань і наукового світогляду.

Міжпредметні зв'язки поділяються в свою чергу на:

- Змістовні (за фактами, поняттями, законами, теоріями, методами наук);
- Операційні (за вміннями, навичками та розумовими операціями, що формуються);
- Методичні (за використовуваними педагогічними методами та прийомами);
- Організаційні (за формами та способами організації освітнього процесу). Змістовні зв'язки впливають на формування системи узагальнених, інтегрованих знань; операційні - системи загальнопредметних умінь, навичок та розумових операцій, що формуються. Використання організаційних та методичних міжпредметних зв'язків орієнтує мислення учнів на використання під час вивчення інших предметів таких спільних методів, як абстрагування, моделювання, аналіз, аналогія, експеримент [19, с.70].

За напрямком міжпредметні зв'язки поділяються наступним чином: Прямі – коли знання, здобуті в одному предметі, безпосередньо використовуються під час вивчення іншого. Зворотні (обернені) – коли навчальний матеріал з певного предмета стає джерелом нових знань для іншого, збагачуючи його. Взаємні – двосторонні, коли дисципліни взаємодоповнюють одна одну й забезпечують глибше засвоєння навчального змісту. Виокремлення міжпредметних зв'язків за напрямом демонструє: чи є джерелом міжпредметної інформації один, два чи більше предметів, чи задіяна міжпредметна інформація при вивченні цієї теми (прямі зв'язки), чи ця тема є базисною для постачання інформації для інших тем, інших предметів (обернені та відновлювальні зв'язки). Група міжпредметних зв'язків, виокремлена за спрямованістю, визначає, які саме знання залучаються з інших предметів. Це може бути такий матеріал, що лише підтверджує чи доповнює вивчення основної теми (так звані хронологічні зв'язки), або ж такі відомості, що забезпечують тривалу та послідовну взаємодію між темами під час навчального процесу (хронометричні зв'язки) [19, с.70-73].

Міжпредметні зв'язки спрямовані на формування цілісної системи знань здобувача освіти та виступають одним із ключових критеріїв відбору й координації навчального матеріалу в програмах суміжних дисциплін. Багаторічний досвід використання міжпредметних зв'язків у навчальному процесі довів їхнє важливе дидактичне та світоглядне значення. Зокрема, вони:

1. Сприяють політехнічному розвитку учнів, забезпечуючи можливість системного аналізу техніки й технологій промислового виробництва без звуження специфіки окремих дисциплін, що особливо актуально для профільної школи.

2. Допомагають подолати формалізм у навчанні, підвищують усвідомленість засвоєння знань, забезпечують їхню системність, створюючи

внутрішні взаємозв'язки як у межах одного предмета, так і між різними циклами дисциплін.

3. Сприяють формуванню наукового світогляду, цілісної картини світу, розумінню сутності явищ, закономірностей їхнього розвитку та взаємозв'язків.

4. Стимулюють оволодіння загальними методами мислення, розвиток розумових операцій, умінь і навичок самостійного здобування знань.

5. Підтримують формування позитивних мотивів навчання, пізнавальних інтересів і ціннісно-сміслових орієнтацій [3].

У процесі навчання міжпредметні зв'язки виконують низку важливих функцій:

- Освітня функція полягає у формуванні системи знань про суспільство та природу, створенні цілісного уявлення про картину світу.
- Виховна функція проявляється у впливі на розвиток особистості, підвищенні рівня навчальної культури та грамотності, усвідомленні ролі й значення предметних знань у системі підготовки, а також у прагненні до засвоєння нових знань.
- Розвивальна функція сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку мислення, умінь здійснювати аналіз і синтез, порівнювати, узагальнювати, робити висновки.
- Дидактична функція охоплює засоби, форми та методи, що використовуються у процесі навчання та спрямовані на інтеграцію знань, умінь і навичок. Вона включає також формувальну складову, яка забезпечує становлення предметних умінь як основи для формування інтегрованих компетентностей.
- Інтеграційна функція забезпечує створення цілісної наукової картини світу.

- Конструктивна функція пов'язана з удосконаленням змісту навчального матеріалу, його доборою, структуризацією та узгодженням між окремими дисциплінами.

- Психологічна функція сприяє розвитку внутрішньої мотивації, активізації пізнавальних інтересів, формуванню ціннісно-сміслових орієнтацій і забезпеченню умов для особистісного розвитку.

Таким чином, дослідники підкреслюють, що міжпредметні зв'язки мають різноманітні функції - дидактичні, освітні, виховні, методичні та психологічні, які разом сприяють інтеграції знань і гармонійному розвитку учня.

2.2. Функції міжпредметних зв'язків та їхня роль у вивченні історії середньовіччя

Формування пізнавальних інтересів учнів є однією з ключових проблем сучасної педагогіки. Воно розглядається як важлива умова розвитку потреби школярів у знаннях, становлення інтелектуальних здібностей і самостійності, а також забезпечення ґрунтовності та міцності засвоєних знань. Сучасні освітні реалії актуалізують орієнтацію навчального процесу на розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів, адже саме в початковій та в середній школі закладаються основи навчальних умінь, що стають визначальним чинником подальшої успішності навчання.

Державний стандарт початкової загальної освіти (2018 р.) та Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. (2016 р.) підкреслюють актуальність проблеми розвитку пізнавального інтересу учнів.

Пізнавальний інтерес виступає важливим особистісним утворенням і водночас характеристикою навчального процесу, оскільки охоплює всі основні психічні процеси - сприймання, пам'ять, мислення, - стимулює

пізнавальну активність школярів та спрямовує розвиток їх інтелектуальної й соціальної сфери [26, с.269].

Психолого-педагогічну теорію інтересу в навчанні з урахуванням вікових та психічних особливостей дітей розробив К. Ушинський. Учений наголошував, що: «Вихователь повинен пам'ятати: навчання, позбавлене будь-якого інтересу й засноване лише на примусі, пригнічує в учня прагнення до пізнання, без якого неможливий подальший успішний розвиток» [56].

Проблему розвитку пізнавального інтересу в навчанні досліджував С. Шацький. На його думку, інтерес, з одного боку, є важливим чинником активного засвоєння учнями соціального досвіду, а з іншого - виконує функцію адаптації дитини до навколишнього середовища. Педагог підкреслював, що школа має спиратися на природне прагнення дітей до навчання, а пізнавальний інтерес визначав як «життєвий імпульс, який необхідно розвивати» [20].

Н. Бібік зазначає, що інтерес може проявлятися як у формі короткочасного стану, так і у вигляді стійкої властивості особистості, знаходячи вираження у систематично повторюваних переживаннях і діяльності учня. Науковиця підкреслює, що інтереси виконують функцію спонукального механізму пізнавальної діяльності [6].

Савченко визначає пізнавальний інтерес як прагнення до знань, яке проявляється в активному ставленні учня до пізнання сутнісних властивостей предметів. Інтерес виникає і зміцнюється в ситуаціях пошуку нових знань, інтелектуальної напруги та самостійної діяльності. Для його розвитку необхідне оптимальне поєднання репродуктивної та продуктивної діяльності. Пізнавальний інтерес розглядається як емоційно усвідомлена, вибірково спрямованість особистості на предмет і діяльність, пов'язану з ним, що супроводжується внутрішнім задоволенням від результатів цієї діяльності. Він має пошуковий характер, підвищує можливості розумового розвитку учня та сприяє формуванню усвідомленої самостійності [48].

Основою пізнавального інтересу може бути таке завдання, яке потребує від учня активної, пошукової або творчої діяльності. У навчальному процесі пізнавальний інтерес формується на основі змісту навчальних предметів. До сфери пізнавального інтересу належать не лише набуті знання, а й сам процес оволодіння ними, що дозволяє учню засвоювати ефективні способи пізнання та сприяє його постійному інтелектуальному розвитку [6].

Міжпредметні зв'язки у розвитку пізнавального інтересу учнів мають вагомe значення, адже інтеграція міжпредметних зв'язків у зміст уроку надає йому елемент новизни, сприяє оновленню вже засвоєного матеріалу та об'єднанню нових і раніше набутих знань у єдину систему. Використання знань із суміжних дисциплін дозволяє глибше проникати в сутність історичних явищ, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та розкривати загальні закономірності розвитку суспільства. Такі зв'язки створюють можливість повніше представити історію науки, її методи та здобутки, що відображає сучасні тенденції до інтеграції знань і системного підходу в пізнавальній діяльності. Водночас вони підсилюють узагальнюючий характер навчального матеріалу, що зумовлює необхідність оновлення методів навчання. Це, у свою чергу, потребує застосування колективних форм організації навчальної діяльності, які найбільш ефективно сприяють розв'язанню міжпредметних завдань та створюють умови для вияву знань, інтересів і здібностей учнів у різних галузях. Такий підхід забезпечує успіх у навчанні для кожного учня.

Різні види діяльності такі як: творча, ігрова, пізнавально-дослідницька, комунікативна діяльність, які можуть використовуватися на уроках інтегрованого змісту в 7 класі, роблять навчальний процес більш цікавим, зменшують втому учнів та посилюють їхній інтерес до навчання й школи в цілому .

Наразі говорити про повну інтеграцію всіх навчальних предметів поки ще зарано, оскільки для цього потрібні спеціальні експериментальні дослідження за участю дидактів, психологів та методистів. У цьому контексті

міжпредметні зв'язки виступають як дидактичний засіб, що передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння освітнього змісту та дозволяє здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого й всебічного опрацювання ключових понять [18].

Одним із ключових показників формування світоглядної спрямованості пізнавальних інтересів школярів є розвиток оцінних умінь. Сучасні навчальні програми з різних дисциплін висувають до учнів вимоги вміння висловлювати оцінні судження, зокрема давати усний відгук на літературний твір, аргументовано висловлювати власне ставлення до подій чи історичних постатей. Таким чином, навчання, що ґрунтується на міжпредметних зв'язках, активно формує стійкі й широкі пізнавальні інтереси світоглядного характеру, що має особливе значення для всебічного розвитку особистості.

Світоглядна спрямованість пізнавальних інтересів проявляється у стійкому прагненні школярів до розуміння та пояснення найважливіших взаємозв'язків у системах «особистість – суспільство», «природа – суспільство», «людина – праця».

2.3. Вимоги Державного стандарту освіти до інтегрованого підходу у викладанні історії

Державний стандарт освіти – це офіційний документ, який визначає обов'язкові вимоги до змісту, рівня, обсягів і результатів навчання в закладах освіти. Він встановлює рамки, у межах яких школа або інший навчальний заклад формує освітні програми. Державний стандарт освіти має велике значення, оскільки він визначає обов'язкові вимоги до змісту, рівня та результатів навчання, забезпечує єдність і якість освіти для всіх учнів незалежно від регіону та школи, регламентує формування ключових компетенцій, таких як критичне мислення, здатність до комунікації та практичне застосування знань у житті та професійній діяльності, а також слугує основою для розробки навчальних програм і підручників, контролю

успішності учнів та забезпечення рівних можливостей у здобутті освіти, що в цілому сприяє соціальній справедливості, стабільності освітньої системи та підготовці випускників до активного та ефективного життя в суспільстві.

Деякі науковці по-різному трактують сутність інтеграції. Так, Н. С. Антонов розглядає її в загальнонауковому аспекті як природне протиставлення процесу диференціації, підкреслюючи високий рівень системності. На його думку, інтеграція є процесом взаємопроникнення, ущільнення та уніфікації знань, що водночас передбачає їх розчленування і розмежування [1].

Костюк визначає інтеграцію як процес взаємодії елементів із заданими властивостями, що супроводжується встановленням і зміцненням істотних зв'язків між ними. У результаті формується нова цілісна система з якісно новими характеристиками, проте при цьому зберігаються індивідуальні властивості вихідних компонентів [27].

На процесуальному та результативному аспектах інтеграції акцентує увагу І. М. Козловська, яка підкреслює, що інтеграція є одночасно і процесом, і результатом створення єдиного, нерозривно пов'язаного утворення [25].

Узагальнюючи наведені підходи, інтеграцію можна визначити як процес взаємодії та об'єднання різних систем, що супроводжується взаємовпливом, взаємопроникненням і зближенням, у результаті чого виникає нова цілісність із оновленими властивостями та внутрішніми зв'язками. Застосування системного підходу до цього явища знаходить своє відображення і в освітній сфері, де інтеграція розглядається як важливий засіб формування цілісності знань і компетентностей учнів [22].

Серйозні кроки у напрямі міжпредметної інтеграції в українській освіті розпочалися із впровадженням концепції Нової української школи. Саме тоді вперше у педагогічній науці та практиці навчальний процес почали розглядати крізь призму цілісної картини світу, а не як сукупність ізольованих предметів. Перехід початкової школи на якісно новий рівень

розвитку (Концепція інтегрованого навчання, 2017) означав поступовий рух від внутрішньо предметної інтеграції до міжпредметної.

Сучасне розуміння інтегрованого навчання по суті відображає реалізацію міжпредметної інтеграції змісту освіти. Така інтеграція може здійснюватися на внутрішньо галузевому рівні (об'єднання змісту предметів в межах однієї освітньої галузі) або міжгалузевому (поєднання знань і вмінь з різних освітніх галузей). Вона виступає синтезом об'єктів, явищ і процесів навколишньої дійсності, що формують зміст освіти та визначають методологію його реалізації.

Міжпредметна інтеграція має позитивний вплив на всі складові освітнього процесу, забезпечує досягнення здобувачами освіти запланованих результатів, а також може розглядатися як практична реалізація дидактичних принципів системності й науковості. У цьому контексті вона постає як важлива дидактична умова підвищення доступності й науковості навчання, що безпосередньо сприяє зростанню його якості (Концепція інтегрованого навчання, 2017) [22].

Інтеграційні процеси відбуваються на багатьох рівнях суспільного життя, і освіта не є винятком. Їхня актуальність пояснюється швидкими глобальними змінами та розвитком інформаційного суспільства. Саме вони значною мірою формують сучасний стиль мислення й поведінки людини.

Довгий час у школах переважала предметно-орієнтована система навчання. Основним її недоліком була відсутність зв'язку між змістом окремих дисциплін і навчальних галузей. Це призводило до фрагментарності знань, перевантаження програм і підручників, а також до обмежених можливостей у формуванні цілісної життєвої картини. У результаті школярі мали труднощі з розвитком ключових компетентностей та з умінням застосовувати знання для вирішення практичних проблем. В умовах інформаційного суспільства предмети вже не можуть вивчатися ізольовано один від одного та від реального життя. Справжні життєві виклики завжди носять комплексний характер, тому потребують інтегрованого підходу. Це

робить важливим не стільки просте накопичення інформації учнями, скільки формування в них системного мислення, здатності працювати з різними джерелами, виокремлювати серед великої кількості даних головне, розв'язувати складні завдання та приймати продумані рішення.

Сьогодні системне мислення розглядається як необхідна умова успішної адаптації школяра до життя в інформаційному суспільстві. Воно виступає особливим інструментом для засвоєння великих масивів навчальної та повсякденної інформації про навколишній світ, соціум і місце особистості в ньому. Таке мислення сприяє саморозвитку, самовдосконаленню й самореалізації.

Одним із найважливіших шляхів формування системного мислення є інтегроване навчання. Воно не обмежується лише зв'язками між окремими дисциплінами, а спирається на наукові концепції та ідеї, які допомагають створити цілісне уявлення про історію, людину, культуру та світ у цілому [35, с. 6].

У Державному стандарті освіти підкреслюється необхідність дотримання принципів інтеграції навчального змісту. Це означає, що при викладанні історії слід уникати дублювання матеріалу та перевантаження учнів, забезпечуючи узгодженість результатів навчально-пізнавальної діяльності. Зміст історичного матеріалу має добиратися відповідно до вікових особливостей учнів і з урахуванням їхніх пізнавальних можливостей.

Особливу увагу приділено відмові від поділу історичного процесу на два ізольовані предмети - всесвітню історію та історію України. Натомість пропонується єдиний україноцентричний курс («Історія: Україна і світ»), у якому поєднано загальнолюдський і національний компоненти. При цьому навчальний матеріал структурується так, щоб досягти внутрішньої інтеграції тем та забезпечити логічну цілісність історичного нарративу [34, с. 4-10].

Інтеграція історичної та громадянської освіти постає як важливий напрям модернізації навчання, спрямований на формування в учнів цілісного бачення минулого та активної громадянської позиції у сучасному суспільстві.

Саме в першому розділі від наказу міністерства освіти наголошується на викликах інтеграції історичної та громадянської освіти [34, с. 1].

Попри поступове й доволі успішне впровадження у школах світового та українського досвіду громадянської освіти, вона все ще часто розглядається як окремий предмет або позакласна діяльність. Натомість сучасні вимоги передбачають інтеграцію історичної освіти з громадянською, що дозволяє не лише вивчати минуле, а й формувати у школярів розуміння прав людини, основ демократії, ідей прогресу та соціальної справедливості. Поєднання історичного матеріалу з громадянською освітою сприяє вихованню активного та відповідального громадянина, здатного до критичного мислення й усвідомленої участі в суспільному житті. Вивчення історичних подій у такому інтегрованому форматі дає можливість учням краще зрозуміти природу конфліктів, причини авторитаризму, тоталітаризму, анти демократичних режимів, а також значення протестних рухів, боротьби за права людини, становлення демократії та розвитку суспільних інститутів. Це дозволяє осмислити історичні процеси крізь призму сучасних викликів, поєднуючи локальний і глобальний рівні.

Особливий акцент у такій інтеграції робиться на формуванні цінностей: відповідального ставлення до власних прав і обов'язків, готовності захищати демократичні засади, дотримання Конституції та національних інтересів. Водночас інтегрований підхід вимагає ресурсного підкріплення: оновлення навчальних програм, підготовки педагогів, створення сучасних підручників та навчальних матеріалів, що відповідають актуальним потребам української освіти [38, с. 6].

У документі підкреслюється важливість впровадження концентричного підходу до вивчення історії. Він полягає у поетапному засвоєнні навчального матеріалу: від початкового рівня з акцентом на краєзнавстві, елементах географії та фольклору, – до усвідомлення просторових, часових і причинно-наслідкових зв'язків на середньому етапі, та завершуючи старшою школою, де вивчення історії набуває системного й проблемного характеру. Сутність

цього підходу полягає у повторюваності та поглибленні знань на кожному етапі, що забезпечує поступовий перехід від простого до складного. У державному стандарті цей принцип реалізується у вигляді інтегрованого курсу історії, який поєднує національний і світовий контекст, дозволяючи розглядати події українського минулого у широкому європейському та глобальному вимірі [38, с. 8].

Інтегрований підхід до історичної та громадянської освіти потребує підкріплення ресурсом навчального часу, відповідної підготовки вчителів. Якість професійної підготовки вчителів історії є ключовим чинником впровадження необхідних змін у шкільній історичній освіті. Осучаснення змісту освітніх програм для майбутніх педагогів має відбуватися з урахуванням актуальних вимог до сучасної шкільної історичної освіти. Це передбачає підвищення кваліфікації та формування у здобувачів знань із сучасної методології історії, новітніх досягнень української та світової історіографії, а також умінь ефективно застосовувати різноманітні педагогічні технології, зокрема цифрові. Важливою є здатність вчителя забезпечувати учнів взаємопов'язаними і взаємно обумовленими знаннями, формувати в них критичне мислення, соціальні навички та систему ціннісних орієнтирів [38, с. 12].

Сучасні освітні виклики зумовлюють необхідність переосмислення науковцями та практиками змісту освіти, визначення того, які знання, уміння та компетентності мають бути сформовані в учнів. У цьому контексті особливої ваги набуває інтегрований (міжпредметний) курикулум, що розглядається як ефективний і актуальний інструмент компетентнісно орієнтованого навчання школярів XXI століття. Такий підхід забезпечує не лише формування цілісної системи знань, але й розвиток наскрізних умінь, необхідних для вирішення складних глобальних проблем сучасності. Він спрямований на формування інтегративного мислення, яке виступає засобом активного, творчого та усвідомленого освоєння світу.

Отже, впровадження міжпредметних зв'язків у шкільний процес є важливою частиною загального освітнього розвитку школярів, що відповідає вимогам Нової української школи та державного стандарту освіти. Міжпредметні зв'язки допомагають формувати критичне мислення, цілісний світогляд в учнів та забезпечує формування основних компетентностей, які потрібні для успішної соціалізації при умовах сучасного інформаційного простору.

Історія як гуманітарний предмет має широкі можливості для впровадження міжпредметних зв'язків завдяки своїй інтегративній основі, адже осягнення історичної науки неможливе без залучення знань із права, географії, мистецтва, літератури. Інтеграція з іншими предметами розвиває в учнів системне бачення світу, здатність до аналізу причин та наслідків, робити узагальнення та основні висновки.

РОЗДІЛ III. ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ

3.1. Змістові особливості історії Середньовіччя та її місце у навчальній програмі з історії

У чинній навчальній програмі в період з повномасштабного вторгнення країни-агресора спостерігається акцентування уваги на вивченні історії, формування української пам'яті, розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями.

Учнів українських шкіл активно залучають до вивчення героїчних сторінок історії та сучасних подій через інтерактивні методи, музейні проекти, онлайн-ресурси. В навчальній програмі наголошується на важливості осмислення національної спадщини та ролі кожного громадянина у збереженні державності [37, с.4]

Навчальною програмою передбачено, що учні 7-9 класів повинні: Мислити історико-хронологічно, орієнтуватись в історичному часі, встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями та процесами, діяльністю людей та мати розуміння, які результатами вони мали; Мати здатність до геопросторового мислення, що означає орієнтуватись в соціально-історичному просторі, вміти виявляти взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього природного середовища; Учні повинні мислити критично, працювати з різними джерелами інформації та аргументувати свою думку; Мислити системно, виявляти взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємовплив історичних подій, явищ, подій, процесів, історичних постатей відповідно до контексту відповідних епох; Учень здатен до розуміння множинності обґрунтувань минулого і сучасного та зіставляє їх різні інтерпретації; Учень усвідомлює власну гідність, здатний реалізувати власні права і свободи, поважає права і гідність інших, виявляє толерантність, протидіє проявам дискримінації; Учень радо дотримується демократичних принципів, конструктивно взаємодіє з іншими особами, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою

і суспільством, долучається до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлює необхідність утвердження верховенства права і дотримання правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства; Учень дотримується принципів академічної доброчесності в навчанні [37].

В чинній навчальній програмі 7 класу історія Середньовіччя охоплює цей період в цілому, а саме від раннього середньовіччя до кінця XV століття. Кількість годин, яка запланована для вивчення історії в 7 класі складає 35 годин з історії України та 35 годин з всесвітньої історії. Для порівняння зі старшими класами, варто зазначити, що кількість годин починаючи з 8 класу з предмету історія України складає 52 години .

Структура курсу з всесвітньої історії для 7 класу включає 6 розділів, перед якими є вступ, в якому з'ясовується сама термінологія «Середні віки» та періодизація Середньовіччя. У вступній частині подається творче завдання, пов'язане з укладанням синхронізованої хронологічної таблиці з назвою «Європа в добу Середньовіччя», що допомагає учням закріпити знання. Саме на практичних завданнях програма акцентує основну увагу, адже вони допомагають учням не лише запам'ятати факти, а й навчитися їх застосовувати.

Програма з Всесвітньої історії включає в себе 6 розділів:

Розділ 1. «Перші середньовічні держави». В своєму змісті має теми про утворення варварських королівств, Франкську державу та інші теми. Програма акцентує увагу на завданнях, що пов'язані з роботою з картою, для кращого закріплення знань.

Розділ 2. «Середньовічний світ західної Європи». Розділ направлений на розуміння повсякденного життя середньовічної людини, розуміння основ станового суспільства, соціального становища, роль кожного з основних станів середньовічного суспільства та роль християнської церкви в Середньовіччі.

Розділ 3. «Європейське суспільство та держави в V – XV ст.». Зміст навчальної-пізнавальної діяльності включає такі теми, як: Походи вікінгів та їх завоювання, «Хрестові походи», Столітня війна, «Війна троянд» та інші.

Розділ 4. «Матеріальний та духовний світ європейського середньовіччя». В розділі основною метою є показати як жили та про що думали люди середньовічної Європи: яке в них було повсякденне життя, які цінності вони мали, як поєднувалися матеріальні умови з релігією, культурою та наукою. Зміст навчально-пізнавальної діяльності включає в себе теми: Церковний розкол 1054 р., Середньовічні єресі та боротьбу з ними, Середньовічні школи та інше.

Розділ 5. «Країни центральної та східної Європи в X-XV ст.». Учні повинні знати про формування держав у Центральній і Східній Європі: виникнення Польського, Чеського, Угорського королівств, становлення і розвиток Великого князівства Литовського.

Розділ 6. «Середньовічний схід» оглядово. Теми охоплюють Середньовічний Китай, Індію та Японію.

Уроки з всесвітньої історії у 7 класі – це цілісна картина середніх віків, де учні вчать вбачати розвиток держав і культур у Європі, Азії та Африці, а також порівнювати різні історичні шляхи.

Програма з історії України акцентує увагу на українських землях в добу середньовіччя – від часів Київської Русі до початку формування козацтва. Основною метою є: показати, як розвивалися державність, суспільство, культура на українських землях у контексті європейської історії. Розділ 1, 2, 3 присвячені Русі-Україні; 4 – Галицько-Волинській державі; 5 – Українські землі у складі іноземних держав у XIV – першій половині XVI ст., а саме входження земель до Великого князівства Литовського, Польського королівства, Угорщини, Молдавії. Навчальна програма з історії України охоплює питання походження східних слов'ян, господарство східних слов'ян, їхній суспільного устрій а також процес формування держави Русь-Україна, її політичного та культурного розвитку в IX-XIII ст.

В програмі визначаються очікувані результати навчання, а саме :

– формування в учнів базових знань про межі Середньовіччя, етапи становлення державності Русі-України, внутрішня та зовнішня політика князів Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира Великого та Ярослава Мудрого;

– розвиток умінь зіставляти історичні періоди, визначати причини певних подій, та до яких наслідок вони привели, розуміти та застосовувати історичні поняття («князь», «державність», «феодалізм», «християнізація» тощо);

– формування ціннісного ставлення до історичного минулого, поваги до культурної спадщини Київської держави.

Зміст програми передбачає реалізацію діяльнісного підходу через різні види навчальної діяльності: репродуктивну, дослідницьку, творчу, проектну, що відповідає вимогам Нової української школи. Методичний потенціал розділу сприяє розвитку в учнів історичного мислення, уміння аналізувати карти, створення історичних портретів князів, критично мислити щодо подій доби Русі-України.

Розділ 4. присвячений Галицько-Волинській державі, в якому розглядається процес утворення та політичного розвитку держави, як правонаступниці Київської Русі. Очікувані результати навчання передбачають, що учні: Здатні пояснити історичне значення політики князів Данила Галицького і Романа Мстиславича; Здатні до характеризування внутрішньої політики, розуміти зовнішні зв'язки, культурне життя Галицько-Волинської держави; Учні здатні висловлювати оцінні судження щодо ролі цієї держави у збереженні української державницької традиції.

У методичному аспекті цей розділ сприяє формуванню ціннісного ставлення до спадщини Русі-України, розвитку умінь працювати з історичними джерелами (літописами, картами, зображеннями пам'яток) та аналітичного мислення учнів.

Розділ 5. навчальної програми з історії України присвячений українським землям у складі іноземних держав (XIV – перша половина XVI ст.). Зміст цього розділу присвячено складним процесам включенням українських земель до складу сусідніх держав - Великого князівства Литовського, Польського королівства, Угорщини та Молдавії. Основна мета даного розділу полягає у формуванні у здобувачів освіти цілісного уявлення про політичні, соціально-економічні та культурні наслідки входження українських земель до інших державних утворень.

Очікувані результати навчання передбачають, що учні:

- здатні до пояснення причин і наслідків занепаду Галицько-Волинської держави;
- можуть описати особливості політичного устрою та адміністративного поділу українських земель у складі Литви й Польщі;
- здатні до визначення спільних та відмінних рис політики іноземних держав щодо українських територій;
- учні можуть проаналізувати вплив іноземного панування на розвиток української культури, мови та православної церкви.

Методично цей розділ спрямований на розвиток уміння порівнювати історичні процеси, працювати з картографічними матеріалами, аналізувати документи (до прикладу, Литовські статuti, Городельську унію, Кревську унію). Даний розділ формує розуміння, того, що українська історія цього періоду - це не лише історія підпорядкування, але й історія збереження етнокультурної ідентичності та передумови відродження державності у майбутньому.

Для підвищення ефективності навчання програма радить синхронізувати викладання історії України та всесвітньої історії у 7-11 класах. Тобто теми з української й світової історії варто вивчати паралельно, щоб учні краще бачили зв'язки між ними.

Вміст кожного розділу програми не подається у вигляді готових уроків, а містить лише перелік історичних сюжетів. Учитель сам вирішує, як називати теми, скільки уроків на них виділити, які питання опрацьовувати - залежно від умов навчання, рівня учнів, класу та їхніх можливостей. Для кожної теми вчителю даються орієнтири (рекомендації). Вони не завжди жорсткі - у деяких випадках пропонується таблиця, список понять чи завдань для практичних і творчих робіт. Це означає, що вчитель має свободу у викладанні - може використовувати як запропоновані матеріали, так і залучати інші історичні джерела чи завдання [37, с. 6].

Отже, в чинній навчальній програмі Середньовіччя займає основну частину. 7 клас є «перехідним» між античністю, що розглядають в 6 класі та новим часом, який вивчається у 8 класах. Середньовіччя показує еволюцію від античного світу до модерної Європи. Цей період пояснює витoki сучасних держав, релігійних традицій, соціальних структур. Навчальна програма забезпечує розвиток вмінь для учнів бачити історичні зв'язки, співвідносити локальне й глобальне.

Період Середньовіччя посідає одне з центральних місць у шкільному курсі історії, адже саме в цей час сформувалися основи сучасної європейської культури, державності, релігії та суспільних відносин, тому для учнів 7 класу, які перебувають у віці 12–13 років, вивчення історії Середньовіччя має особливе освітнє, виховне та розвивальне значення. Для учнів в процесі вивчення історії Середньовіччя є важливим розуміти значення основних термінів, що охоплюють даний період та саму періодизації. Термін «Середні віки» з'явився пізніше самого періоду, який, як правило, охоплює межі від V-XV століття, тоді, коли вже завершувався сам період та почалася Нова доба виник і сам термін. Його придумали італійські мислителі того часу [49]. Середні віки- це період, який йде після античності та перед початком нового часу, тобто «посередині» та характеризується розвитком феодальних держав. Оцінка середніх віків залежно від часу та мислителів постійно змінювалась.

«Темними віками» іменували цей період саме італійські гуманісти, які вели цей термін та просвітники XVIII ст. (Дідро, Вольтер, Монтеск'є) . Гуманісти сприймали домінування релігії й схоластичної філософії як гальмо для свободи думки, а мистецтво цього часу - як «несмак» у порівнянні з античним. Просвітники, які ідеалізували розум і науку, бачили в Середньовіччі символ духовної темряви, несвободи, інквізиції. На противагу їм романтики ідеалізували середньовіччя в своїх творах бачили в ньому усе те, чого, на їхню думку, бракувало холодному, раціональному світу Просвітництва та індустріалізації [23].

У сприйнятті сучасної людини епоха Середньовіччя має подвійний образ. З одного боку, історики вивчають її як складний період становлення європейської цивілізації, з іншого - у масовій культурі, літературі та мистецтві вона часто постає романтизована, сповненою героїзму, лицарських чеснот, пригод і духовних пошуків. Саме таке враження може постати в учнів, вивчаючи цей період через художню літературу. Ця ідеалізація Середньовіччя має давню традицію: ще з доби романтизму (XIX ст.) письменники, художники й композитори зверталися до образів середньовічних замків, королів, рицарів і містичних історій. Саме завдяки професору університету в Галле (Прусія) Х. Келлера (Cellarius) приймається поділ історії на давню, середньовічну й нову. *Antiqua* (Стародавня) - від початку людства до падіння Риму (476 р.); *Media* (Середня) - від падіння Риму до падіння Візантії (1453) або відкриття Америки (1492); *Nova* (Нова) - від кінця XV ст. до сучасності. Келлер початково пропонував вважати середньовіччям час від заснування Константинополя (331) до його здобуття турками, тобто падіння Візантійської імперії, а також завершення Столітньої війни між Англією та Францією (1453). Пізніше Х.Келлер підкоригував й обґрунтував нові умовні межі цього періоду - від падіння Римської імперії (476) до падіння Візантійської імперії (1453). До Келлера (Cellarius), термін «середні віки» (*medium aevum*) уживали, але не як чітку історичну епоху. Саме він зробив Середньовіччя «офіційною» епохою, ввівши його як

повноцінний період між античністю та новим часом. Його система лягла в основу всієї подальшої європейської історіографії [23].

Традиційно початком Середніх віків вважається 476 рік, коли варварський вождь Одоакр скинув останнього імператора Західної Римської імперії. Саме від розгрому Західної Римської імперії варварськими племенами починається перехід до історії середніх віків. Під варварами розуміється узагальнена назва для не римських племен (готи, гуни, вандали, франки, сакси тощо), які постійно нападали на кордони імперії, грабували її, селилися на її землях, а згодом і створили свої королівства на її уламках. Часто римляни подавали ворога як далеких, диких, так як Варвари жили інакше, а саме більше племінно, не мали великих міст, але це не означало, що вони примітивні: «Варвари, які розселилися в V ст. по Римській імперії, аж ніяк не були молодими дикими народами, що щойно вийшли з лісів і степів, як це зображували їхні ненависники тієї доби чи прихильники в Новий час. Тому можна вважати, що Варвари не просто «розгромили» Рим - вони стали перехідною ланкою від античності до Середньовіччя, і саме їхні дії відкривають відлік нової епохи в історії Європи [49]. Дослідження міграцій варварських племен або падіння Римської імперії дозволяє поєднати історичні знання з даної теми з географією: учні відстежують переміщення народів на карті, зміну політичних кордонів, розуміють роль природних факторів у історичних подіях. У сучасній історичній науці нижню межу Середньовіччя традиційно пов'язують з 476 роком - падінням Західної Римської імперії. Верхня ж межа є предметом дискусій. Переважна більшість дослідників умовно пов'язує її з 1492 роком - відкриттям Америки Христофором Колумбом (саме цей аспект на уроках можна поєднати вивчення меж Середньовіччя з темою Великих географічних відкриттів, показати на карті маршрути Колумба, пояснити, як вони вплинули на світову історію), завершенням Реконквісти та переходом більшості європейських країн від феодальних структур до станово представницьких або абсолютних монархій. Проте частина істориків вбачає завершення Середньовіччя у подіях

початку XVI століття, зокрема, із початком Реформації. Водночас інші схильні датувати межу ще раніше - початком Відродження у XIV столітті (що забезпечує зв'язок історії з мистецтвом і літературою, адже дає змогу аналізувати культурні й гуманістичні прояви епохи). Французький медієвіст Жак Ле Гофф, зокрема, вважав, що в ментальності більшості населення, особливо селянства, суттєві зміни, пов'язані з переходом до Нового часу, проявилися значно пізніше, ніж у соціальних верхах. У результаті сьогодні найпоширенішою є компромісна періодизація: приблизно 500–1500 роки [62]. У радянській історіографії, а згодом і в українській, переважала помилкова концепція, запроваджена В. Леніним, згідно з якою головною ознакою феодалізму вважалася наявність кріпацтва. Такий підхід, що не враховував ширшого соціально-економічного контексту, призвів до значного розширення хронологічних меж епохи феодалізму - від VII–VIII століть аж до 1861 року, тобто моменту офіційного скасування кріпосного права в Російській імперії [49]. Різноманіття наукових поглядів на межі Середньовіччя створює широкі можливості для застосування частково-пошукового методу у навчанні історії, тому що спонукає учнів самостійної роботи в порівнянні позицій дослідників, аргументувати власні висновки та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення та забезпечує міжпредметну інтеграцію.

Середньовіччя – це період в історії, що має свої характерні риси, які відрізняють його від інших епох. Щоб краще розуміти події та явища цього часу, учням важливо усвідомити основні ознаки Середньовіччя, такі як: теологічна домінанта, соціально-економічна ієрархія, світогляд та символізм, схоластика й утвердження науки через віровчення [60].

Ментальність та цінності середньовічної людини. Середньовічна людина сприймала час не як лінійний поступ, а як циклічний рух - через повторення сезонів, свят, подій. Минуле сприймалося як зразок, а не як пройдений етап; майбутнє - або як Божий задум, або як загроза (Апокаліпсис). Це гальмувало розвиток ідеї історичного прогресу [61, с.72-

73]. Для середньовічної людини була притаманна особлива система світосприйняття, в якій матеріальний світ тісно переплітається з релігійними уявленнями, традиціями й колективним досвідом громади. Повсякденне життя осмислювалися крізь призму божественного задуму, де кожна подія, явище природи чи соціальна роль мали сакральний сенс. Учні можуть досліджувати, як середньовічні уявлення про Бога, гріх, страх перед змінами чи віра в чудеса відображені в творах літератури, до прикладу «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі, адже це допомагає показати, як ментальність визначає зміст мистецтва та літератури епохи. Природа для людини середньовіччя була не нейтральним середовищем, а носієм сакрального сенсу (ліс-темний, небезпечний; вода – очищає, змії – демони). Люди вірили в чудеса, передвісники, бачили в природних явищах прояв волі Бога. Цей світогляд формував страх перед змінами, зміцнював релігійну інтерпретацію будь-яких бід. [61, с.73]. Для середньовічного сприйняття соціальна стабільність вбачалась як «воля Божа», існувало уявлення про те, що кожен народжується у своєму стані (селянин, лицар, монах), і не має права його змінити. Така структура була узаконена церквою: «є три стани – ті, хто молиться, воює й працює». Перехід з одного стану в інший сприймався як гріх або загроза порядку [61,с.73-75]. Це виправдовувало жорстку соціальну ієрархію та підтримувало феодалні зв'язки. Нові ідеї поширювались повільно, завдяки авторитету, а не доказам, адже довіряли в основному переказам, легендам, прикладам з Біблії, місцевим сказанням. Саме ці джерела були головним засобом для передачі інформації. Середньовічне суспільство було слабо писемним (особливо селянство), а значить – більше покладалося на усну традицію.

Соціально-економічна ієрархія. На уроках середньовічної історії, в поєднанні з іншими предметами учні можуть простежити, як демографічні процеси, розвиток торгівлі та природно географічні умови впливали на формування феодалних відносин і станової структури. Порівняння різних регіонів Європи стимулює розвиток частково пошукового методу, адже

спонукає учнів самостійно з'ясувати причини різних темпів економічного розвитку та змін у суспільній ієрархії. Учнів варто розуміти, що феодалізм не лише визначав економічні взаємини, але й структурував усе середньовічне суспільство через ієрархічну модель, що охоплювала як земельні відносини, так і соціальну мобільність. Центральним елементом цього устрою були персональні зв'язки залежності між сеньйором і васалом, які доповнювалися становим поділом та легітимізувалися через релігійну доктрину. Така система гарантувала соціальну стабільність, але водночас закріплювала нерівність і обмеження для більшості населення [17].

Демографія безпосередньо впливала на виникнення феодальних стосунків і соціальної залежності: Низька густина населення - характерна для Європи V– XI ст. через війни, епідемії, розпад імперій. Це створювало надлишок земель відносно людей. Внаслідок цього влади старих королів слабшали, а місцеві лорди швидко захоплювали землі, запроваджуючи залежність селян. Соціально-економічна ієрархія формувалася: селяни ставали залежними феодальними користувачами, а лорди – власниками земель і захисниками у мінливому світі. Ці демографічні умови також стримували великі ринки: ресурсів і робочої сили було недостатньо для масштабної торгівлі [60, с. 59-63]. Економічна замкнутість і низька мобільність впливали на підтримку феодальної системи. У романському періоді (V–XI ст.) транспорт і обмін були мало розвинені: дороги погані, торгівля здебільшого локальна. Комунікація між регіонами була обмежена - це ускладнювало централізоване управління та зміцнювало владу локальних лордів. Через брак інфраструктури та безпечних шляхів, міста та торгівля розвивалися дуже повільно. Монета ще не виконувала того функціонального механізму грошового обміну. Ці умови посилювали ізоляцію сільських домогосподарств і підтримували натуральні форми виробництва - тобто мінімальну обмінну економіку [60, с.64-66]. Феодалізм трактується не лише як земельна система, а як мережа особистих зв'язків-сеньйор-васал, сеньйор-селянин, церква-община. Це дозволяє подати феодалізм як соціальну й

політичну організацію всього суспільства, а не просто аграрну модель того часу.

Релігійна складова життя середньовічної людини. У Середньовіччі релігія мала домінуючий вплив на світогляд людини, формуючи не лише її уявлення про світ, а й керуючи емоціями та поведінкою. Християнська церква відігравала ключову роль у соціальному й духовному житті суспільства, фактично монополізуючи сферу віри та моральності. Життя середньовічної людини було немислимим без віри в Бога, існування потойбічного світу та спасіння душі. Церковна інституція глибоко проникала в свідомість людей, забезпечуючи не лише релігійне, а й соціальне керівництво [4].

Священнослужителі вважалися хранителями духовного добробуту народу: віруючі покладали великі надії на їхню здатність своїми молитвами захистити від лиха - війни, хвороб, стихійних лих чи неврожаїв. Молитви були невід'ємною частиною повсякденного життя - віруючі зверталися до Бога і в горі, і в радості, а ранкові й вечірні молитовні практики були загальноприйнятими. Церква користувалася підтримкою світської влади: її інституції звільнялися від податків, повинностей та військової служби. Накопичивши значні багатства, вона перетворилася на одного з найбільших землевласників середньовічної Європи - у власності монастирів і духовенства перебувала третина орних земель. У церковних володіннях селяни несли панщину та сплачували натуральні або грошові оброки. Починаючи з IV століття монастирський рух зародився на Сході, а вже в V-VI століттях поширився на території Західної Європи. У період XI-XIII століть католицька церква досягла апогею свого впливу: посилилася влада папства, а багатства Риму стали важливим джерелом його політичної та духовної могутності [55].

Розгляд учнями релігійної складової середньовічного суспільства має важливе значення не лише для формування цілісного історичного світогляду учнів, а й для реалізації міжпредметних зв'язків у процесі навчання. Адже релігія в Середньовіччі була не лише духовним явищем, а й потужним

соціокультурним чинником, що об'єднує різні сфери людської діяльності - мистецтво, літературу, філософію, музику, архітектуру. Релігія постає одним із ключових чинників формування архітектоники суспільства, завжди виявляючи свою функціональну присутність у соціумі та виступаючи засобом взаємодії між людьми, спільнотами й культурами. При цьому важливо підкреслити, що релігія не розглядається як абсолютна основа існування людини, проте вона залишається невід'ємною складовою її буття [44, с.5].

Релігійне життя мирян у середньовіччі було багатогранним і включало як участь у літургійних обрядах, так і активну участь у релігійних ініціативах поза межами церковних стін. Літургія була центральним елементом духовного життя: миряни відвідували меси, брали участь у святкових богослужіннях і релігійних процесіях, а церковні свята організовували ритм їхнього повсякденного життя. Монастирі відігравали важливу роль у цьому процесі - вони були центрами молитви, освіти та благочестя, де миряни шукали духовної підтримки та наставництва. Через зв'язок із монастирями, участь у літургії та спільне життя, віра глибоко перепліталася з повсякденними справами середньовічних християн [61, с.120-125].

Саме у контексті міжпредметних зв'язків ця тематика поєднує історію з суспільствознавством, етикою, культурологією та філософією, адже допомагає розкрити, як релігійні уявлення впливали на формування середньовічної ментальності, соціальної структури та системи цінностей. Учні можуть простежити, як через віру та релігійні практики відображалися соціальні ролі, взаємини між людьми, а також спільне уявлення про добро, справедливість і покликання людини. Цей підхід сприяє не лише глибшому розумінню історичного матеріалу, а й розвитку світоглядного мислення учнів, формуванню навичок аналізу суспільних процесів у цілісному культурному контексті.

Варто усвідомлювати, що цілісність середньовічної людини формувалася під впливом сукупності кількох взаємопов'язаних складників.

Це, насамперед: релігійний, економічний, кліматичний і соціальний аспекти. Мислення людини Середньовіччя значною мірою залежало від релігійного світогляду. Уся структура її життя визначалася участю в християнських обрядах, святкуваннях, дотриманні церковного вчення. Символіка повсякдення (жести, кольори, рослини, числа, матеріали) мала закріплене духовне значення. Система уявлень середньовічної людини істотно відрізнялася від сучасної, що ускладнює розуміння логіки її мислення. Однак саме намагання осмислити середньовічну ментальність сприяє глибшому розумінню історичних процесів та надає можливість краще інтерпретувати багато з тих питань, що залишаються актуальними в сучасному суспільстві.

3.2. Реалізація міжпредметних зв'язків історії середньовіччя із літературою, мистецтвом, географією, правознавством, етикою

Гармонійне викладання навчальних дисциплін сприяє не лише засвоєнню наукових знань, а й формує інтелект та виховує поведінку дитини, розвиває її вміння й навички, розширює уявлення про різні сфери життя. Ефективність навчання зростає тоді, коли зміст одного предмета збагачується прикладами та фактами з інших галузей знань [50, с.442].

Усі предмети шкільних циклів можна тією чи іншою мірою поєднати з історією. Найпоширенішими на уроках історії є зв'язки з такими предметами : географія, правознавство, українська література, етика, світова література, художня культура. Міжпредметні зв'язки на уроках історії не лише урізноманітнюють навчальний процес, але й формують у школярів цілісне світобачення, допомагають встановлювати логічні зв'язки між подіями, явищами та різними галузями знань.

У процесі вивчення історії неможливо обійтися без залучення картографічних матеріалів, адже саме вони забезпечують міждисциплінарний зв'язок історії з географією. Не менш важливим є використання карт під час опрацювання тем середньовічної історії. Наприклад, вивчаючи перебіг Хрестових походів, учні звертаються до географічних карт, щоб простежити

маршрути хрестоносців з Європи до Святої землі, визначити ключові міста та території, що стали ареною подій. Така робота формує у школярів просторове мислення: вони не лише запам'ятовують історичні факти, а й уміють співвідносити події з конкретним географічним простором. У результаті учні набувають уміння впевнено користуватися картою, що сприяє глибшому розумінню історичного процесу в єдності з географічними чинниками. Такий підхід формує в учнів цілісне уявлення про історичний процес у тісному зв'язку з географічними чинниками [52, с.251]. Окрім того, в науці наявне таке явище як історична географія, воно є прикладом утворення нової галузі знань внаслідок інтеграційних процесів у гуманітарних і природничих науках. Вона з'явилася на межі історії і географії, а сучасний стан її розвитку супроводжується щораз ширшим залученням даних багатьох інших спеціальних дисциплін, як наприклад кліматологія, ландшафтознавство, екологія, етнологія, антропологія. Попри те і сьогодні, як і на початку формування історико-географічних студій, серед істориків і географів тривають суперечки стосовно їх предмету і завдань.

У давні часи та в період Середньовіччя чіткої межі між історією та географією не існувало. Праці античних і середньовічних авторів, які умовно можна віднести до історико-географічного жанру, поєднували описові країнознавчі елементи з історичними відомостями. До таких творів належать «Історії» Геродота, праці Страбона, Плінія Старшого, а також твори представників візантійської історичної школи – Йордана, Прокопія Кесарійського та Маврикія. Подібна традиція зберігалася й у добу Відродження [59, с.282].

Упродовж тривалого часу, майже до кінця XIX ст., історична географія вважалася здебільшого галуззю історичних досліджень і вивченням займалися, саме історики й археологи. Вони акцентували увагу на вирішальному значенні власне історичного компонента в цій дисципліні. Серед представників гуманітарного або історичного напрямку на початку XX ст. вже існувало достатньо чітке уявлення про історичну географію як окрему

спеціальну історичну дисципліну з особливим предметом дослідження [59, с.285].

Використання літературних творів у процесі вивчення історії сприяє глибшому розумінню середньовічної доби та формує в учнів уявлення про тісний зв'язок політичних, культурних і духовних процесів. Вивчення історії неможливе без звернення до літературних пам'яток, адже вони не лише відображають події минулого, а й формують уявлення про духовний світ та цінності суспільства певної епохи. Зокрема, при вивченні Київської Русі школярі знайомляться з «Повістю минулих літ», що є важливим джерелом для осмислення політичного життя та міждержавних відносин. При розгляді історії середньовічної Європи корисним є ознайомлення з епічними творами, зокрема «Піснею про Роланда» або «Піснею про Нібелунгів», що розкривають ідеали лицарської культури. А під час вивчення монгольських завоювань доречно використовувати «Таємну історію монголів», яка дає змогу зрозуміти особливості суспільної свідомості та уявлення про владу в той час. Такий підхід дозволяє не лише вивчати історичні факти, але й бачити духовний світ епохи в його цілісності [52, с 251].

Осмислюючи феномен історичної пам'яті в контексті сучасної світової культури та літератури, усвідомлюючи його як результат розвитку людства, маємо достатньо підстав для розуміння того, що покликані ним до життя художні твори беруть дієву участь у процесах накопичення, зберігання, передачі буттєвої інформації та цивілізаційного досвіду сучасним і майбутнім поколінням. Окрім того, література має унікальну здатність відображати колективні настрої та об'єднувати свідомість суспільства й нації у світоглядних процесах особистості, впливаючи на соціокультурний потенціал народу в цілому.

В історичних творах різних родів і жанрів українські письменники прагнули не лише емоційно й об'єктивно відтворити минуле, дотримуючись історичної правди, а й виховати у читача громадянську свідомість, патріотизм і високі моральні цінності. Попри давню традицію, популярність і

заслужену повагу, ця література не уникнула ідеологічного контролю та політичного впливу. Упродовж тривалого часу саме сюжети, засновані на українському минулому, ставали чи не єдиним засобом, через який нація могла заявити про себе та висловити власне бачення історичних процесів у контексті світової цивілізації [57, с. 258].

Інтеграція історії та мистецтва у навчальному процесі сприяє формуванню в учнів цілісного світогляду. Використання творів живопису, музики, архітектурних пам'яток як ілюстративного матеріалу на уроках дозволяє глибше відчувати дух епохи та зрозуміти її культурний контекст. Такий підхід, відомий як методика «історія через мистецтво», не лише поглиблює знання, а й розвиває критичне мислення, формує емоційну залученість та підвищує інтерес до навчання. Завдяки сполученню знань та розкриттю художніх образів засобами різних видів мистецтва, за допомогою інтеграції предметів мистецтва та історії, школярі цілісно сприймають картину світу, втілену в мистецтві. Поряд із цим учні набувають інтегративних знань, у них формується мобільність, тобто здатність швидко переносити знання та вміння з одного предмету в інший [33, с.34].

Мистецтво та наука, попри належність до різних сфер пізнання, демонструють глибоку взаємозалежність, що виявляється у спільності методологічних підходів і когнітивних принципів. Мистецтво часто інтерпретує й трансформує наукові концепції у художньо-образній формі, слугуючи засобом осмислення складних ідей через естетичне сприйняття. У свою чергу, наукова діяльність використовує принципи візуалізації та репрезентації, які є фундаментальними і для мистецької практики, з метою ефективної передачі знань і результатів досліджень. Обидві дисципліни ґрунтуються на спостереженні, аналітичному мисленні та чутливості до деталей, що забезпечує можливість глибшого розуміння навколишньої дійсності. Експериментальність виступає універсальним механізмом пізнання як у науці, так і в мистецтві, сприяючи розширенню меж відомого та формуванню нових світоглядних парадигм. Важливу роль у функціонуванні

обох сфер відіграють комунікація та самовираження, які забезпечують передачу емоційних, інтелектуальних та культурних смислів. Естетичний компонент є спільною ціннісною категорією науки й мистецтва, оскільки гармонія, елегантність та структурна досконалість визнаються ознаками як наукової теорії, так і художнього твору.

Учням варто зрозуміти, що мистецтво і наука співвідносяться як взаємо доповнювані форми пізнання, об'єднані творчим потенціалом, пізнавальною активністю, експериментально-дослідницьким підходом і прагненням до гармонійного відображення закономірностей реальності [64].

Правознавство неможливе без історії, адже сучасні норми права виникли як результат історичного розвитку суспільства: Римське право стало основою для більшості сучасних європейських правових систем; Конституція Пилипа Орлика (1710) - одна з перших європейських конституцій, яка поєднує історичний контекст козацької державності та правові норми. Історія допомагає пояснити, чому формувалися ті чи інші закони та правові звичаї середньовічних держав [5]. Право є безперечно історичним явищем, розвиток якого налічує кілька тисячоліть. Перші державні утворення людства - такі як Єгипетське царство та шумерські міста-держави - виникли приблизно у IV тисячолітті до н. е. [53, с.15-61]. Водночас право історично передувало формуванню держави, що свідчить про його ще давніше походження. Хоча сучасна наука не має можливості достеменно визначити час виникнення права, загальновизнаним є те, що його історія сягає щонайменше шести тисяч років. Упродовж цього тривалого періоду право розвивалося поступово, проходячи певні етапи еволюції, накопичуючи правові норми та практичний досвід їх реалізації. Саме ця історична спадщина стала підґрунтям для сучасної правової системи, адже без неї нинішнє право не могло б сформуватися в існуючому вигляді. Імовірно, якби історичний шлях його розвитку був іншим, то відмінними були б і зміст, і структура, і характер чинного права [5].

Історичне пізнання завжди має відношення до цінностей і моралі, бо події набувають сенсу лише у зв'язку з культурними ідеалами, тому історію можна пов'язати з етикою. Етика є невід'ємною від інтерпретації історії. Вона визначає, які події вважаються вагомими, яким надається позитивна або ж негативна оцінка, які уроки з минулого засвоюється суспільством. Без етичного виміру історія втрачає не лише моральну, але також й пізнавальну силу, адже перестає пояснювати сенс людського буття в часі [54].

Етична інтерпретація середньовічного минулого безпосередньо впливає на колективну пам'ять: Визнання насильницьких хрестових походів або міжусобних конфліктів середньовічних князів як жорстоких дій - це не лише історичний факт, а й моральна оцінка; меморіалізація подвигів святих, захисників міст чи борців проти тиранії відбувається не лише як збереження історії, а як нагадування про моральну відповідальність людини. Натомість замовчування злочинів феодалських влад або репресій церковної інституції є прикладом того, як брак етики у тлумаченні історії призводить до спотворення реальної картини минулого [45, с.210-230].

Отже, міжпредметні зв'язки на уроках історії мають надзвичайно велике значення, адже саме вони забезпечують формування ключових компетентностей учнів. Робота з історичними текстами, документами та джерелами сприяє розвитку комунікативної грамотності й вдосконаленню навичок роботи з рідною та іноземними мовами. Вивчення природних умов розвитку тих чи інших цивілізацій забезпечує зв'язок із природничими науками і технологіями. Використання електронних ресурсів, цифрових архівів та інтерактивних карт розвиває інформаційно-цифрову компетентність. Крім того, історія виховує здатність застосовувати знання у практичних життєвих ситуаціях, що є основою для формування уміння навчатися впродовж життя. Не менш важливим є і розвиток соціальної та громадянської компетентності: учні вчать аналізувати суспільні явища, робити висновки та брати активну участь у громадському житті. Історія сприяє вихованню критичного мислення, ініціативності, творчого підходу,

екологічної свідомості . Усе це робить міжпредметні зв'язки невід'ємним інструментом формування цілісної, гармонійної та конкурентоспроможної особистості.

3.3. Аналіз чинних підручників щодо реалізації міжпредметного підходу

Історія України – базовий курс, спрямований на формування у школярів знань про своє історичне минуле. Слід виділити той факт, що за роки незалежності видано понад 5 тис. навчально-методичної літератури з історії України.

Для розвитку системного мислення учнів особливу роль відіграють міжпредметні зв'язки. Саме завдяки міжпредметних зв'язків формують конкретні знання учнів, включаючи їх в оперування пізнавальними методами (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення) [10].

Сучасна методика навчання для вчителя пропонує низку методів , які можливо використати для набуття досвіду учнями за допомоги і міжпредметних зв'язків: бесіда, критичного мислення, проєктів, моделювання, ігрові тощо . Ці методи реалізуються за умови наявності в підручниках дидактичного та методичного матеріалів, що є джерелом діяльності учнів та учителя.

Вимоги до сучасного підручника широко обговорюється в методичній літературі. На думку О. Пометун, гарний підручник, як інструмент навчальної діяльності учнів, повинен містити три обов'язкові складові – дидактичну, психологічну та методичну, тобто надавати необхідну для забезпечення результатів навчальну інформацію та відповідати психологічним і віковим особливостям учнів, бути методично забезпеченим,, надаючи можливість вчителю впроваджувати на уроці різноманітну діяльність школярів [43].

Методична вправність підручника з історії для набуття досвіду шляхом застосування міжпредметних зв'язків розкривається через наявність

правових, історичних документів, карт, історичних портретів з низкою різнорівневих запитань та завдань до них; життєвих та проблемних ситуацій, які спонукали б учнів здійснювати пошукову діяльність для їх розв'язання, аналізувати та застосовувати положення документів, здійснювати відомі способи дій та знаходити альтернативні, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; наявність прийомів комплексного розв'язання проблемних ситуацій; наявність уривків із творів історії, літератури та мистецтва з низкою запитань для набуття досвіду, емоційно-ціннісного ставлення, застосування досвіду в нестандартних ситуаціях, формувати патріотичну позицію тощо.

Внутрішньо предметні зв'язки сприяють системності навчання предмету та набуттю досвіду навчання. Пізнавальна діяльність неможлива без опори на сформовані предметні знання, вміння, навички, способи дій, ціннісні ставлення. Розвиток здібностей учнів потребує завдань, під час вирішення яких вони використовуватимуть комплекс предметних знань, умінь, навичок. Таким чином, набуття досвіду навчальної діяльності засобами міжпредметних зв'язків відбувається у сукупності їх компонентів (здійснення пізнавальної діяльності, відомих способів дій, творчої діяльності та формування емоційно-тілесних ставлень), комплексного розв'язання ситуацій. Для набуття досвіду навчальної діяльності потрібно урізноманітнювати завдання, багаторазово застосовувати знання, вміння, навички, способи дій, ціннісні орієнтації у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Аналіз фахівцями підручників з історії України під керівництвом Н.Яковенко, що проводився в 2010 р. свідчив про ряд недоліків підручників, серед яких можна виділити:

- тиражування песимістичного уявлення про Україну як простір з безперервним – від XIII до XX століття – колоніальним статусом;
- переважно етноцентричне бачення історії;
- переважання у тематиці підручників політичної та мілітарної історії;
- певна однобічність викладу матеріалу у підручниках;

- недостатня кількість нових методів та розвиваючих методик;
- значна політизація підручників.

Навчання в наш час потребує інших, актуальних підходів, різноманітних завдань, аби втримати увагу дитини. Відповідно вчителю потрібно більше часу для підготовки наповненого уроку. Тому сучасний підручник має поєднувати в собі інновації й – найважливіше – якісний навчальний матеріал.

Наразі підручники розробляються за чітко встановленими вимогами та програмами. Наказ від МОН є офіційною навчальною програмою для 5–9 та 10–11 класів, що регламентує теми, структуру, очікуваний обсяг інформації і практики [38]. Підручники розробляються відповідно до цих стандартів, зокрема згадуються автори, які вписують конкретні теми, вправи, ілюстрації тощо.

Проаналізуємо підручник з історії України для 7 класу створений учителями-методистами Олександром Гісемом та Олександром Мартинюком. Їхній співавтор – Акім Галімов – журналіст, дослідник, автор і продюсер історичних проєктів, має чималий досвід у створенні популярного історичного масового контенту [9].

Підручник з історії України для 7 класів створювали відповідно до нової модельної програми за чинними стандартами НУШ. Структура підручника адаптована для кращого сприйняття сучасних дітей. Співавтор Олександр Гісем розповідає: *«Підручник інтегрований з освітньою платформою i33i, яка дає змогу «розширити межі» друкованої книги. Так, на платформі є додаткові завдання, ігри, історичні карти, картосхеми, інфографіки, ілюстративний матеріал, відео, навчальні тексти тощо. Водночас зазначу, що підручник є і самостійним продуктом. З ним можна легко працювати як у класі, так і самостійно учню вдома».*

Для підручника з історії є важливим те, щоб зберігався причинно-наслідковий зв'язок між темами та хронологія, тому підручник демонструє сталість і послідовність нашої історії – доводить, що кожен наступний етап

був логічним продовженням попереднього. Простежувати цю сталість в підручнику допомагають інтерактивні завдання, структурно-логічні схеми, фото та відео матеріали. Усі наявні елементи спонукатимуть учнів до обговорення тих чи тих історичних тем. Сучасний підхід у шкільній програмі тим і характеризується, що значна частина підручника присвячена саме усвідомленню нової інформації.

У версії Гісем-Мартинюк прямої згадки про міждисциплінарні зв'язки (наприклад, із літературою, географією, мистецтвом тощо) немає в офіційних описах, однак в завданнях, які в основному пов'язані з такими предметами як географія, мистецтво вони наявні [9].

Параграфи в підручнику про Київську Русь пропонують завдання, які полягають у зверненні до уривків із літописів, тому тут залучається література та мовознавство (аналіз мови джерела). В темах про культуру є питання, які спонукають зіставляти архітектуру, іконопис чи літературні пам'ятки з європейськими аналогами, тому зв'язки з мистецтвом і зарубіжною літературою. Робота з картами та схемами напряму інтегрує географічні знання (знання річок, кордонів, шляхів).

У порівнянні з іншим підручником для 7-го класу, авторами якого є Хлібовська Г., Кринажовська М., Наумчук встановлено міжкурсову синхронізацію тем історії України та всесвітньої історії, що можна розглядати як певний міждисциплінарний підхід. У вступі останнього підручника, в посланні до учнів згадується те, що важливо не лише вчити історію України, а й також знати що в цей час відбувається у світі, учні можуть вивчати та співставляти розвиток людності в різних державах.

Отже, міждисциплінарний підхід у підручниках Гісема і Мартинюк виражається у змісті, що виходить за межі історії та реалізуються через завдання, що пов'язані з літературними джерелами, картами, мистецтвом, економікою, філософією.

Отже, у шкільному курсі історія Середньовіччя має вагомий дидактичний потенціал, адже за допомогою вивчення цього предмету учні

мають змогу сформулювати цілісне уявлення про розвиток людства від античності до модерного часу. Вивчення історії Середніх віків у 7 класі сприяє розвитку історичного мислення, здатності до критичного аналізу, вмінню встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Чинна навчальна програма спрямовує педагогів на діяльнісний підхід, інтеграцію з іншими дисциплінами, використанню дослідницьких та творчих методів навчання, що відповідає принципам Нової української школи.

Навчальний зміст охоплює курс з історії України та всесвітньої історії, що дає змогу учням простежити зв'язки між локальними та глобальними явищами, усвідомити місце України в європейському світі. Через ознайомлення ролі церкви, соціальних структур, економічних і культурних трансформацій епохи формуються ключові громадянські компетентності - гідності, демократії, толерантності, історичної спадкоємності.

РОЗДІЛ IV. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

4.1. Принципи побудови уроку історії з використанням міжпредметних зв'язків

До останнього часу в базовій школі навчальне навантаження включало від 13 до 17-18 предметів, що мало низку негативних наслідків для забезпечення якісної освіти. Така фрагментованість навчального процесу призводила до відсутності цілісного уявлення про навколишній світ у здобувачів освіти, утруднювала перенесення знань, умінь і навичок між різними предметами та в реальні життєві ситуації. Крім того, спостерігався методичний і змістовий розрив між навчальними дисциплінами, різноспрямованість педагогічних вимог до учнів і розбіжності у створенні навчально-методичних матеріалів.

Науковці та педагоги-практики вбачали можливий шлях подолання цих труднощів у налагодженні міжпредметних зв'язків - шляхом постановки інтегрованих завдань, що спираються на знання і вміння з суміжних дисциплін, а також через проведення інтегрованих занять, у тому числі за участю кількох учителів. Однак на практиці подібні підходи залишалися радше поодинокими прикладами, ніж сталою системою роботи. Навіть досвідченим педагогам було непросто реалізувати інтеграцію у повному обсязі, оскільки педагогічні заклади вищої освіти здебільшого орієнтувалися на підготовку фахівців із конкретних предметів (наприклад, історії, біології тощо), а не на формування спеціалістів широкого профілю - суспільствознавчого або природничого спрямування [14; 40].

Надмірна предметна роздрібленість навчання та недостатня сформованість міжпредметних зв'язків у шкільній практиці зумовили потребу переосмислення підходів до організації освітнього процесу. Сучасна школа має забезпечувати не лише засвоєння окремих фактів і понять, а формування в учнів умінь бачити взаємозалежність явищ та застосовувати

знання комплексно. Це, у свою чергу, вимагає впровадження інтегрованого підходу, який поєднує зміст різних галузей і спрямований на отримання цілісних результатів навчання. Відтак постає важливе методичне завдання - визначити, які саме принципи мають лежати в основі побудови міжпредметного уроку, щоб забезпечити його ефективність і відповідність сучасним освітнім вимогам.

Принципи навчання визначають основні способи втілення дидактичних закономірностей у практику уроку, забезпечуючи ефективну організацію навчального процесу. Саме через систему принципів відбувається реалізація закономірностей навчання історії. Вони є теоретичною основою, що поєднує цілі, зміст і методи навчання. Дидактичні принципи мають тривалу історію становлення та безпосередньо пов'язані з еволюцією класно-урочної системи освіти. Їх застосування сприяє оптимізації змісту навчання, визначенню доцільних методів і прийомів роботи, а також формуванню комунікативної компетентності учнів.

Принцип цілісності. Урок має забезпечувати уявлення про предмет вивчення як інтегровану систему знань, умінь та навичок із різних дисциплін. Інтеграція забезпечує формування цілісного світогляду і сприяє розвитку системного мислення [12].

Принцип спрямованості на компетентність. Міжпредметні зв'язки сприяють формуванню цілісного сприйняття навчального матеріалу, системного мислення. Міжпредметний урок має бути спрямований не лише на засвоєння фактів, а на формування міжпредметної компетентності - здатності учня застосовувати знання, уміння і навички з різних навчальних дисциплін для вирішення міжпредметних проблем. Цей принцип означає, що завдання уроку повинні мати міждисциплінарний характер, бути зорієнтовані на життєву чи професійну реальність.

Принцип діяльності. Урок має передбачати активну пізнавальну діяльність учнів: постановку міжпредметних проблем, спільне з учителем чи самостійне вирішення цих проблем із використанням методів і підходів із

різних дисциплін. Наприклад, групова робота, проектна діяльність або дослідницький підхід, коли учні об'єднують знання з історії, географії й громадянської освіти для розв'язання проблеми [7].

Принцип зв'язку змісту, методів і форм організації. Ефективний міжпредметний урок передбачає узгодження змісту (що вивчаємо), методів (як вивчаємо) і форм організації (яка організація навчання) із врахуванням участі кількох дисциплін. Методи й форми мають сприяти інтеграції (наприклад, тематична групова робота, інтелект-карти, проблемна дискусія). Це дозволяє уникнути фрагментарності, ізольованості матеріалу та дублювання знань [7].

Принцип розв'язності та поступовості. Міжпредметний урок повинен передбачати поступове нарощування складності, від простих зв'язків між дисциплінами до більш глибоких інтеграційних форм. Учитель має враховувати, що початковий етап - ознайомлення з міжпредметними зв'язками, далі - їх активне використання. Цей принцип допомагає учням адаптуватися до нестандартних форм навчання [13].

Принцип мотивації і зв'язку з реальністю. Міжпредметний урок має бути близьким до учнів, показувати зв'язок між навчальним матеріалом і реальною життєвою чи соціальною ситуацією. Це стимулює інтерес, підвищує мотивацію та спроможність переносити знання у різні контексти [35].

В реалізації принципу варіативності й гнучкості міжпредметні уроки не мають жорсткої структури: інтеграція можлива в різних формах і обсягах - від коротких фрагментів (вставок) до повноцінних інтегрованих курсів. Учитель має право обирати оптимальну модель інтеграції залежно від теми, класу, рівня підготовки [58].

Аспект психологічного комфорту часто недооцінюють, хоча він є ключовою умовою ефективності інтегрованого (міжпредметного) навчання. Важливою умовою побудови міжпредметного уроку є забезпечення психологічного комфорту учнів, адже інтегроване навчання потребує високої

пізнавальної активності, відкритості до нових зв'язків між знаннями та вмінь працювати в команді. Передусім важливо сформулювати такі норми взаємодії, які забезпечуватимуть ефективну комунікацію між учнями, сприятимуть створенню атмосфери взаємоповаги, психологічного комфорту та безпеки.

В інтерактивному навчанні, як і в будь-якій сучасній педагогічній моделі, роль учителя полягає не лише у передачі знань, а передусім у наданні учням підтримки саме тоді, коли вони цього потребують. Педагог має стежити не тільки за тим, що учні засвоюють, а й за тим, як вони мислять, досліджують і взаємодіють у процесі навчання. Учні поступово навчаються аналізувати власні результати, відстежувати динаміку свого навчання й удосконалювати рівень виконання завдань. Учитель, у свою чергу, варіює ступінь керівництва, поступово надаючи дітям більше самостійності та свободи дій, коли вони до цього готові. У такому середовищі формується атмосфера психологічного захисту, довіри й відкритості, де учні почуваються вільними у висловлюваннях, не бояться помилитися й готові експериментувати. Навіть невдалі спроби тут сприймаються як природна частина навчального процесу, що зрештою веде до успішного засвоєння знань і розвитку особистості [42, с.26].

Традиційна структура комбінованого уроку обмежує можливості для творчої ініціативи педагога, тому сучасна методика навчання орієнтується на впровадження нестандартних форм і методів. Науковці зазначають, що теоретичні схеми уроків є лише орієнтирами, а кожен учитель має створювати власний, індивідуальний варіант проведення заняття. Таким чином, педагог покликаний формувати «свій урок» - нетрадиційний, творчий і адаптований до потреб учнів.

Нестандартний урок вбачається як імпровізоване заняття, яке не має жорстко фіксованої структури. Під час такого уроку вчитель може відступати від традиційних етапів навчання, використовуючи різноманітні види діяльності, що стимулюють інтерес і пізнавальну активність школярів.

Викладання курсу історії потребує творчого підходу, адже предмет є складним і багатоплановим. Саме тому застосування інноваційних методів сприяє розвитку ключових компетентностей, формуванню критичного мислення та зацікавленості учнів у навчальному процесі. Водночас повна відмова від традиційних форм недоцільна, оскільки підготовка до нестандартного уроку потребує значних часових і методичних ресурсів. Ефективним є поєднання традиційних і нетрадиційних елементів, що дозволяє урізноманітнити навчальний процес, не втрачаючи його структурованості [22].

Окрім основних принципів побудови міжпредметного уроку, існують також педагогічні умови, за допомогою яких здійснюється процес інтеграції навчального змісту.

По-перше, об'єкти дослідження повинні бути однаковими або близькими за змістом, що дає змогу розглядати їх з різних сторін, використовуючи навчальний матеріал кількох дисциплін.

По-друге, у навчальних предметах мають застосовуватись подібні методи дослідження, що дозволяє продемонструвати єдність наукових способів пізнання дійсності.

По-третє, предмети, явища або процеси, які вивчаються, мають підпорядковуватись спільним закономірностям, що створює можливість для узагальнення знань з різних галузей і формування більш складних системних уявлень.

Таким чином, інтеграція навчального матеріалу може здійснюватися навколо певного об'єкта чи явища навколишнього світу, для розв'язання міжпредметної проблеми або з метою створення творчого продукту. Таке поєднання забезпечує цілісність навчального процесу й сприяє формуванню в учнів здатності бачити взаємозв'язки між явищами реальності [7].

4.2.Методичні прийоми та засоби інтеграції предметного змісту

Ефективне впровадження міжпредметних зв'язків навчальний процес неможливе без використання відповідних методичних прийомів та засобів, які впливають на інтеграцію знань, умінь і навичок з різних галузей.

Процес збагачення учнів знаннями з історії передбачає використання продуманої системи методичних прийомів. Методичний прийом є невід'ємною складовою методу, адже саме через нього метод реалізується на практиці. Іншими словами, прийом виступає конкретним засобом втілення методу, його практичним проявом у навчальній діяльності. Це може бути окремий крок або елемент пізнавальної роботи, спрямований на досягнення певної дидактичної мети.

Метод «мозкового штурму» ефективно застосовується для реалізації міжпредметних зв'язків, оскільки передбачає залучення знань із різних галузей для розв'язання однієї проблеми і особливо актуальний на уроці історії. Залучається до методу всі учні у класі, «бо йдуть на неї в атаку», розмірковуючи над проблемою [40].

Міжпредметний характер методу «мозкового штурму» проявляється через поєднання кількох методичних прийомів: формулювання міжпредметного проблемного запитання, колективне генерування ідей, кластеризацію пропозицій за напрямками (історичними, соціальними, культурними тощо) та узагальнення результатів у вигляді інтегрованого висновку.

Проблемне питання, яке може слугувати прикладом для реалізації даного методу: «Чому період правління Ярослава Мудрого називають «золотим віком» Київської Русі?». У ході «мозкового штурму» учні залучають знання з інших навчальних предметів, показуючи вміння інтегрувати матеріал: з української літератури - пригадують уривки з «Повісті минулих літ», де описано державницьку діяльність князя Ярослава та його турботу про освіту і книжність; з образотворчого мистецтва -

згадують архітектурні пам'ятки епохи, зокрема Софійський собор у Києві, як символ культурного розквіту держави; з географії - пояснюють, як вигідне географічне положення Київської Русі сприяло розвитку міжнародних зв'язків, торгівлі та укладенню династичних шлюбів з іншими країнами Європи [8].

Рольові ігри є одним із ключових методів інтерактивного навчання історії. Вони дають змогу учням не лише засвоювати факти та хронологію подій, а й «переживати» їх, вживаючись у ролі історичних постатей. Завдяки таким іграм учні вчаться аналізувати різні точки зору та шукати альтернативні підходи до розв'язання проблем, що значно сприяє розвитку критичного мислення. Наприклад, можна організувати дебати, де учні виступають представниками різних країн, урядів або соціальних груп, які брали участь у важливих історичних подіях. Такі завдання допомагають формувати вміння аргументовано відстоювати позицію, аналізувати контекст подій та робити висновки на основі історичних фактів [8].

Наприклад, під час вивчення теми «Київська Русь» можна організувати рольову гру-дебати між князями, дружинниками, купцями та селянами, які обговорюють важливі рішення щодо оборони, торгівлі або взаємовідносин із сусідніми державами. Учні готують виступи, використовуючи знання історії, а також навички української мови для складання промов чи листів від імені своїх персонажів. Географія допомагає проаналізувати території, річки та торгові шляхи, що впливали на розвиток держави. Мистецтво можна залучити через створення картин, ілюстрацій або невеликих сценічних постановок, що відтворюють життя того часу. Математика стає корисною при розрахунку ресурсів або чисельності населення в містах і селищах.

«Ажурна пилка» - це інтерактивний прийом кооперативного навчання, розроблений американським психологом Еліотом Аронсоном. Його суть полягає у спільному опрацюванні навчального матеріалу, коли кожен учень відповідає за вивчення певного фрагмента теми і навчає своїх однокласників.

Таким чином, навчання набуває співпраці, а не конкуренції: кожен учасник є необхідною частиною спільної «мозаїки» знань. Учитель ділить клас на кілька груп (по 4-5 учнів). Кожна група отримує свій підрозділ або аспект теми для опрацювання. Кожен учасник вивчає свою частину інформації, готує короткі тези, схеми, запитання. Учні, які вивчали однакові аспекти в різних групах, об'єднуються в «експертні» групи, де узгоджують інформацію й готуються до пояснення її іншим. Далі учні повертаються в нові команди, де кожен представляє свій матеріал і «навчає» однокласників. Кінцевий етап – узагальнення результатів. Групи створюють спільний продукт – узагальнюючу схему, таблицю, колаж або усну презентацію теми [42, с.76].

Одним із ефективних прийомів інтерактивного навчання, що сприяє розвитку критичного мислення та реалізації міжпредметних зв'язків, є «Кола Вена» (діаграма Вена). Цей прийом належить до візуально-аналітичних методів, які допомагають учням порівнювати не лише історичні явища, події чи постаті, а й суспільні, культурні, літературні, географічні та морально-етичні аспекти, що відображають комплексність навчального матеріалу. Його сутність полягає у побудові двох або трьох кіл, які частково перетинаються, утворюючи зону спільних характеристик і демонструючи взаємозв'язок між різними навчальними дисциплінами.

Використання діаграм Вена в класі має багато переваг. Вчителям діаграми Венна можуть допомогти швидко та ефективно пояснити відмінності та подібності, надати просту візуальну наочність для уроку або розрізнити кілька концепцій чи ідей. Коли учні створюють діаграми Венна, вони краще здатні приймати рішення, міркувати логічно і виявляти закономірності в даних, коли вони використовують такі інструменти, як діаграми Венна, для підтримки свого мислення. На більш широкому рівні діаграми Венна можуть бути ефективним інструментом, що допомагає учням

візуально організувати інформацію, обробляти взаємозв'язки та спільні риси між елементами або групами, а також розробляти план проекту [63].

Наступний інтерактивний рефлексивно-творчий прийом, який сприяє розвитку критичного мислення, узагальненню знань і формуванню особистісного ставлення до вивченого матеріалу – сенкан. Його суть полягає у створенні короткого п'яти рядкового вірша за певною структурою. Сенкан є універсальним прийомом, тому його доречно використовувати не тільки під час вивчення гуманітарних дисциплін, а на будь-якому уроці. Під час створення сенкану учні працюють із мовою – добирають точні й виразні слова, формулюють думки коротко та змістовно, що сприяє збагаченню лексичного запасу та вдосконаленню мовленнєвих умінь. У процесі роботи вони звертаються до художніх образів, емоційних асоціацій, метафор, що поєднує історію з літературою та мистецтвом. Окрім того, сенкан можна використовувати для рефлексії над історичними подіями у контексті громадянської освіти - наприклад, осмислення понять «свобода», «гідність», «відповідальність» [47].

Засоби інтеграції предметного змісту розглядаються як сукупність дидактичних, змістових, організаційних та технічних інструментів, що забезпечують взаємозв'язок знань із різних навчальних дисциплін і сприяють формуванню в учнів цілісної картини світу. До таких засобів належать інтегровані навчальні програми, міжпредметні завдання, проєктна діяльність, тематичні блоки та мультимедійні ресурси, які поєднують навчальний зміст різних галузей [6].

Як зазначає Т. В. Засекіна, головними засобами інтеграції є підручник і навчально-методичний комплекс, у яких реалізується змістово-процесуальна інтеграція знань, умінь і видів діяльності [21, с.157].

Науковці наголошують, що використання хмарних технологій створює єдиний інтегрований освітній простір, де зміст дисциплін поєднується навколо спільних цілей, завдань і цифрових продуктів. Такий підхід сприяє формуванню компетентностей XXI століття - критичного мислення, уміння

співпрацювати, комунікації, творчості та цифрової грамотності. Розглядають хмарні сервіси як універсальний засіб міжпредметної інтеграції, що об'єднує не лише знання, а й форми організації навчання (індивідуальну, групову, дистанційну), забезпечуючи перехід від фрагментарного засвоєння знань до цілісного бачення світу. Автори роблять висновок, що інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на системоутворюючий чинник інтеграції змісту освіти, і саме через цифрові інструменти сьогодні відбувається реалізація компетентнісного, діяльнісного та інтегративного підходів.

Не менш важливим засобом є навчально-методичний комплекс, який включає підручники інтегрованого типу, зошити з друкованою основою, інфографіку, дидактичні ігри, історичні карти та схеми. Саме через поєднання цих засобів забезпечується реалізація принципу міжпредметності у викладанні історії [16, с.22].

Отже, засоби інтеграції предметного змісту у навчанні історії охоплюють як традиційні (тематичні лінії, підручники, комплексні завдання), так і інноваційні (цифрові платформи, хмарні сервіси, інтерактивні моделі). Їх використання забезпечує формування цілісного історичного світогляду, розвиток аналітичного й критичного мислення, а також підвищує мотивацію учнів до пізнання історії як багатовимірного процесу.

4.3. Практична реалізація використання міжпредметних зв'язків на уроках історії у 7 класі (за матеріалами педагогічної практики)

У сучасній педагогічній науці особлива увага акцентується саме на практичній реалізації міжпредметних зв'язків як важливого засобу формування цілісного світогляду учнів. Теоретичні засади інтеграції предметного змісту потребують перевірки в реальних умовах навчального процесу, тому під час педагогічної практики було здійснено апробацію розроблених методичних підходів до використання міжпредметних зв'язків у навчанні історії.

Метою цього етапу дослідження було з'ясувати ефективність інтегрованого підходу до викладання історії у 7 класі та виявити його вплив на рівень навчальних досягнень, пізнавальної активності й мотивації учнів. Впровадження міжпредметних зв'язків розглядалося не лише як форма оновлення змісту навчального матеріалу, але й як засіб розвитку ключових компетентностей - уміння критично мислити, аналізувати, узагальнювати, співвідносити факти з різних галузей знань.

У процесі педагогічної практики навчання історії у 7 класі здійснювалося за підручником «Всесвітня історія. 7 клас» (автори О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, видавництво «Ранок») [9]. Підручник відзначається логічною структурою, доступним викладом матеріалу та широкими можливостями для реалізації міжпредметних зв'язків. Автори подають історичні події не ізольовано, а в тісному зв'язку з культурою, наукою, мистецтвом, що сприяє формуванню цілісного уявлення про епоху Середньовіччя. Значна увага у підручнику приділяється візуальним матеріалам - ілюстраціям, репродукціям картин, схемам, картам, що дозволяє поєднувати історію з образотворчим мистецтвом і географією. Також на сторінках підручника подано уривки з художніх і джерельних текстів, які дають можливість інтегрувати історичний матеріал із літературою [9].

Під час педагогічної практики для реалізації міжпредметних зв'язків було обрано низку тем із курсу середньовічної історії, зокрема: «Культура Середньовіччя», «Середньовічне місто», «Рицарство і церква в Західній Європі», «Візантійська імперія». Ці теми є найбільш сприятливими для інтеграції знань з історії, літератури, мистецтва та географії.

Загалом підручник Гісема можна вважати ефективним засобом для реалізації міжпредметних зв'язків, адже він містить не лише фактологічний матеріал, а й елементи для формування критичного мислення, умінь порівнювати, аналізувати й узагальнювати інформацію з різних сфер знань.

Педагогічна практика проводилася у 7-му класі у якому навчалася 19 учнів. Клас гуманітарного спрямування. Учні продемонстрували середній

рівень навчальних досягнень з історії, володіють базовими знаннями з попереднього курсу всесвітньої історії та загальними вміннями роботи з історичними джерелами. У класі переважає пізнавальний інтерес до гуманітарних предметів, зокрема історії та літератури, тому застосування міжпредметних зв'язків під час уроків виявилось доречним і сприяло підвищенню активності учнів. Загалом рівень навчальної мотивації можна охарактеризувати як достатній, що дало змогу ефективно реалізувати завдання дослідження.

З метою перевірки ефективності реалізації міжпредметних зв'язків у процесі вивчення історії проведено серію уроків у 7 класі. Нижче наведено приклад фрагмента уроку з теми «Середньовічне місто», у ході якого здійснювалася інтеграція знань з історії, літератури та образотворчого мистецтва.

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про умови виникнення, розвиток і значення середньовічних міст у Європі; показати який взаємозв'язок історичні процеси мають із географічними, культурними та економічними чинниками; допомогти розвинути в учнів вміння встановлювати міжпредметні зв'язки та аналізувати історичні явища через бачення мистецтва, літератури, архітектури; розвивати інтерес до історії та повагу до культурної спадщини.

Тип уроку: комбінований (вивчається новий матеріал а також присутні елементи інтегрованого навчання)

Форма проведення: заняття інтерактивне, пов'язане роботою з картою, аналізом джерел.

Засоби навчання: підручник «Всесвітня історія. 7 клас» (Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2020), карта середньовічної Європи, зображення міської архітектури, уривки з джерел, мультимедійна презентація.

Міжпредметні зв'язки: Історія та Географія (розташування міст, торгові шляхи, природні умови). Історія та Мистецтво (архітектура, скульптура, готичний стиль). Історія та Література (середньовічні хроніки, описи

ремісничого життя, легенди). Історія та Економіка (торгівля, ремесло, формування цехової системи).

Хід уроку (фрагмент):

1. Організаційний момент (2–3 хв). Учитель повідомляє тему й мету уроку, пропонує учням завдання пов'язане з асоціацією до слова «місто».

Методика: використовується прийом «мозковий штурм», який активізує попередні знання та налаштовує учнів на дослідницьку діяльність.

Міжпредметний аспект: активізується уявлення про сучасні міста (географія, суспільствознавство).

2. Актуалізація опорних знань (5 хв). Учні відповідають на запитання:

– Які природні умови вам відомі, що могли сприяти до появи перших поселень?; Які точки середньовічної Європи вам відомі? (Учитель демонструє карту, акцентуючи увагу на ролі річок і шляхів у розвитку міст).

Міжпредметні зв'язки: історія та географія (просторове мислення, навички роботи з картою).

Методика: використання наочності, формування розуміння як працювати з джерелом.

3. Вивчення нового матеріалу (15–20 хв). Учитель демонструє ілюстрації та коротке відео про середньовічне місто (Прага, Париж). Учні описують який зовнішній вигляд має середньовічне місто: вузькі вулиці, міські стіни, собор у центрі, ринок.

Методичний прийом: учні працюють з візуальними джерелами (розвиток спостережливості, естетичного сприйняття).

Міжпредметні зв'язки: історія та мистецтво - аналіз середньовічної архітектури (готика, романський стиль); історія та література - уривок із середньовічної хроніки. історія та економіка - роль ремесла і торгівлі у середньовічному місті.

Питання для обговорення: Чи був собор центром міського життя? Відповідь обґрунтуйте; Чи відображав вигляд середньовічного міста суспільні відносини?; Які елементи міського ландшафту ви знаєте?

Методика: розвиток критичного мислення через обговорення історичних і культурних паралелей.

4. Закріплення знань (10 хв).

На закріплення знань учням пропонується наступне: створити короткий «путівник середньовічним містом», де повинні описати його ринок, собор, ремісничу вулицю та мешканців.

Міжпредметні зв'язки: історія та література (опис), історія та мистецтво (ілюстрації).

Методика: використання інтерактивних методів - рольова гра, розвиток комунікативних навичок, групова робота.

5. Підбиття підсумків (5 хв).

Учитель допомагає учням сформулювати висновок теми: Середньовічне місто мало вагоме значення, адже воно було центром ремесла, торгівлі, культури й освіти, об'єднуючи історичні, географічні та культурні чинники розвитку суспільства.

Методика: рефлексія, узагальнення в інтегрованому полі знань.

Домашнє завдання: створити порівняльну таблицю «Середньовічне місто - сучасне місто» (зв'язок історії з сучасністю).

Аналіз реалізації міжпредметних зв'язків: У ході уроку реалізовано міжпредметну інтеграцію історії з географією, мистецтвом, літературою та економікою. Це сприяє розвитку комплексного бачення історичних процесів, формуванню ключових компетентностей - пізнавальної, культурної, соціальної. Навчання стало більш наочним, адже були використані ілюстрації, презентація. Учні не лише засвоїли фактичний матеріал, а й відчули тогочасний дух середньовічного міста, що відповідає сучасним методикам компетентнісного підходу.

Під час педагогічної практики та вивчення курсу всесвітньої історії за допомогою підручника: Гісема О. В., Мартинюк О. О. «Всесвітня історія» [9] було проведено апробацію методики використання міжпредметних зв'язків. Було розроблено та проведено серію уроків, одним з яких був інтегрований

урок на тему «Середньовічне місто». Метою уроку було сформувати в учнів знання про соціально-економічну структуру середньовічного міста, роль ремісників і купців, розвиток торгівлі, а також у розкритті культурного значення міст як центрів європейської цивілізації. Важливе значення в дослідженні має взаємозв'язок історії з іншими предметами: географією (розташування торгових шляхів, річкових портів), літературою (опис міського життя у середньовічних хроніках і легендах), мистецтвом (архітектурні стилі, символіка готики, організація простору міста) та громадянською освітою (соціальна структура міського населення, права і свободи містян).

На етапі мотивації пізнавальної діяльності вчитель використовував міжпредметні зв'язки з мистецтвом: учням були рекомендовані ілюстрації середньовічних соборів, вітражів та міських площ, що допомогло створити емоційний настрій і сформувало певні асоціації з художньою культурою тієї епохи. При дискусії соціальної структури міського населення застосовувалися знання з громадянської освіти та економіки - поняття «громада», «самоврядування», «професійні об'єднання». Учні змогли самостійно порівнювали середньовічну систему цехів із сучасними професійними спілками, могли сформулювати висновки про еволюцію трудових відносин і значення правового регулювання праці.

Вагомим елементом уроку була робота з картами, що демонструє зв'язок історії та географії. Учні мали завдання, яке полягало у визначенні на картах торгових центрів Європи, порти Середземного та Північного морів, простежувати шляхи товарообміну між Сходом та Заходом. Це допомогло учням зрозуміти причини розвитку міст і торгівлі та дозволило поєднати історичні знання з просторовими уявленнями.

За спостереженнями результатів, які демонструють учні на уроці, було засвідчено, що використання міжпредметних зв'язків підвищує мотивацію учнів до навчання, розвиває логічне мислення та формуванню умінь порівнювати, узагальнювати та робити самостійні висновки. Наприкінці

проведення уроку було проведено якісний аналіз результатів засвоєного навчального матеріалу. Було зазначено, що більшості учнів вдалося краще запам'ятати ключові поняття (ярмарок, громада, феодал), глибше розуміли як пов'язаний економічний та культурний розвиток. Опісля виконання підсумкових завдань, учні демонстрували уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, висловлювали оціночні судження, робили порівняльні висновки.

За допомогою спостереження вдалося зауважити, що після проведення інтегрованих уроків, на яких застосовувались міжпредметні зв'язки був показово вищий рівень пізнавальної активності учнів. У колективному обговоренні брали участь близько 80% учнів, інша частина учнів більш спрямована на виконання творчих завдань- створення короткої презентації за даною темою. На уроці учні прагнули використовувати додаткові джерела- візуальні матеріали, карти, що підтверджує підвищення рівня їхньої навчальної мотивації.

Використання інтегрованого підходу у викладанні історії є досить доцільним. За допомогою інтеграції предметів формуються ключові компетентності: інформаційна (через роботу з джерелами), культурна (через ознайомлення з мистецькими пам'ятками), громадянська (через розуміння суспільних процесів), комунікативна компетентність (через групові обговорення). Міжпредметні зв'язки також формують в школярів розвивальну функцію, адже допомагають учням розуміти історію не як ізольований набір дат, подій, а як систему, тісно пов'язану з розвитком культури, науки, економіки та повсякденного життя. Це формує вміння вбачати історичні події в глибшому цивілізаційному контексті, що відповідає сучасним вимогам шкільної історичної освіти. [Навчальна програма]. Проведення уроків не минуло без окремих труднощів: не всім учням з легкістю вдавалося встановити логічні зв'язки між матеріалами різних предметів. Це означає, що інтегроване навчання потребує поступового впровадження та певного рівня підготовленості школярів. Попри це

результати показали, що за допомогою міжпредметних зв'язків у школярів поступово розвивається гнучкість мислення, уміння аналізувати інформацію з різноманітних джерел.

Опісля проведення дослідження, можна зробити висновок, що використання міжпредметних зв'язків у навчанні історії Середньовіччя є дієвим методом, що формує цілісний світогляд та аналітичні здібності. Поєднання історії з іншими предметами активізує мислення, формує здатність розуміти історію як живий, багатогранний процес, виховує інтерес до культурної спадщини.

Отже, результати апробації дозволили підтвердити актуальність використання міжпредметних зв'язків та є важливою складовою сучасного уроку історії. Проаналізувавши методiku застосування міжпредметних зв'язків при вивченні історії Середньовіччя стало зрозуміло, що інтеграція навчального змісту є дієвим засобом формування цілісного світогляду учнів, розвитку критичного мислення та підвищення мотивації до навчання. Використання міжпредметного підходу дозволяє не лише глибше зрозуміти історичні процеси, а й побачити їх у контексті культури, географії, економіки, літератури та мистецтва, що робить історію більш живою та зрозумілою для школярів. При дослідженні були визначені основні принципи побудови міжпредметного уроку - цілісність, діяльнісність, компетентісна спрямованість, мотивація та зв'язок з реальністю - формують методологічну основу сучасного навчання. Під час дослідження вивчала інтерактивні методичні прийоми, такі як «мозковий штурм», «ажурна пилка», рольові ігри, «Кола Вена», сенкан, які забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі, розвиває їхні аналітичні, комунікативні й творчі здібності. Практична реалізація цих підходів під час уроків у 7 класі підтвердила їхню результативність, учні продемонстрували зростання пізнавального інтересу, уміння встановлювати

зв'язки між навчальними предметами та критично осмислювати історичні явища.

ВИСНОВКИ

В науковій роботі було поставлено за мету розкрити особливості вивчення середньовічної історії за допомогою міждисциплінарних зв'язків у школі. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано навчальні предмети, що мають зв'язок з історією та які можна поєднати безпосередньо на уроках. Проаналізовано ефективні навчальні прийоми та їхню реалізацію за допомогою міжпредметних зв'язків. Проведено навчальний експеримент, пов'язаний з використанням міжпредметної інтеграції на прикладі окремої теми в 7 класі.

У роботі проаналізовано праці прогресивних педагогів, які досліджували дане питання та який внесок зробили. Джерельна база дослідження також важлива, адже навчальна програма від Міністерства освіти та науки становить основу для дослідження.

Було визначено, що міжпредметні зв'язки формують цілісну систему взаємодії навчальних предметів, яка забезпечує цілісне сприйняття історичних процесів та явищ. Їхня роль полягає у формуванні єдиного освітнього простору, де знання з різних предметів можуть доповнювати одне одного, а не бути ізольовані. В процесі аналізу було виокремлено основні види міжпредметних зв'язків. Кожен із них виконує важливі функції: освітню, розвивальну, виховну та мотиваційну. Їхнє поєднання під час викладання історії сприяє кращому розумінню історичних фактів у контексті природничих, літературних, мистецьких і суспільних знань. Важливе місце займає питання ролі міжпредметних зв'язків у пізнавальній діяльності, адже вони стають чинником формування пізнавального інтересу, творчого мислення, привчають до самостійної роботи учнів.

Важливим аспектом сучасного викладання історії є інтегрований підхід, передбачений Державним стандартом освіти України. У цьому документі акцентується увага на обов'язковій потребі поєднання знань із різних галузей, формуванні міжпредметних компетентностей і розвитку здатності учнів застосовувати історичні знання у ширшому культурному та

соціальному контексті. Інтеграція у змісті історичної освіти націлює на практичну спрямованість навчання, підвищує його мотиваційний потенціал і відповідає вимогам компетентнісного підходу Нової української школи.

Зміст історії Середньовіччя має значний потенціал для міжпредметної інтеграції, адже події та явища цього часу тісно пов'язані з літературою, мистецтвом, географією, правознавством і етикою. Таке поєднання дає змогу формувати комплексні знання, розвивати аналітичне мислення та виховувати повагу до культурної спадщини. Події та явища цього часу тісно пов'язані з мистецтвом, літературою, географією, правознавством та етикою, виходячи з цього, можна зробити висновок, що зміст історії Середньовіччя має значний потенціал для міжпредметної інтеграції. Проаналізувавши сучасні підручники було засвідчено, що у них реалізовано можливість інтегрованого підходу, проте сучасні педагоги продовжують працювати над подальшим вдосконаленням.

Варто розуміти, що ефективне впровадження інтегрованого спрямування спирається на основні дидактичні принципи- системності, діяльності, поступовості та інших згаданих вище. Проведено аналіз методичних прийомів, за допомогою яких здійснюється інтеграція предметного змісту: «мозковий штурм», рольові ігри, «Кола Вена», Сенкан, встановлення історико-культурних паралелей. Така методика сприяє розвитку критичного мислення, уміння аналізувати інформацію з різних джерел.

Практичні результати педагогічної діяльності підтвердили, що застосування міжпредметних зв'язків під час вивчення середньовічної історії значно підвищує пізнавальну активність учнів, дає здатність формувати стійкий інтерес до предмета та покращує засвоєння навчального матеріалу.

Отже, використання міжпредметного підходу в методиці викладання історії Середньовіччя є ефективним засобом формування цілісних знань, розвитку ключових компетентностей і підвищення якості історичної освіти в основній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов Міжпредметні зв'язки у навчальному процесі. Київ: Педагогічна думка, 2018. 562 с.
2. Бабкова О. О. Навчальні задачі інтегрованого змісту як дидактичний інструмент інтегрованого навчання. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 201. С. 62-65.
3. Барановська О. В. Міжпредметні зв'язки у підручнику для профільної школи: практична зорієнтованість та технологізація [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705912/1/BOV%202016%20PSP-16.pdf>
4. Басок Х. В. Релігійність в житті середньовічної людини. Київ: Наукова думка, 2003. С. 48-53.
5. Бедрій М. М. Чому право не існує без його історії? Юридична газета. 14 березня 2024 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-pravo-ne-istnie-bez-yogo-istoriyi.html>
6. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. Київ: Монографія, 1998. 199 с.
7. Большакова І. О. Особливості реалізації міжпредметної інтеграції змісту навчання на уроках у початковій школі [Електронний ресурс]. 2015. Режим доступу: <https://ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2014/05/Большакова-І.О..pdf>
8. Братим Ю. В. Інтерактивні методи викладання історії... Всеосвіта [Електронний ресурс]. 17.04.2025. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/stattia-interaktyvni-metody-vykladannia-istorii-analiz-efektyvnosti-vprovadzhennia...>
9. Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія. Київ: Ранок, 2024. 230 с.
10. Гончаренко С. І., Козловська І. М. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі. Педагогіка і психологія. 1997. № 2. С. 9-18.

11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
12. Глобін О. Г. Міжпредметні зв'язки в умовах профільного навчання математики. Київ: Педагогічна думка, 2012. 88 с.
13. Гречушкіна Г. Статус міжпредметних зв'язків у системі сучасної освіти. Сучасна освіта. 2009. № 21/24. С. 16-17.
14. Гупан І. В. Історична освіта у системі формування компетентностей учнів. Київ: Либідь, 2015. 192 с.
15. Дьюї Джон. Демократія і освіта. Київ: Основи, 2003. 294 с.
16. Добровольська Р. Реалізація інтеграції змісту професійної підготовки... Освітній простір України. 2019. Вип. 16. С. 70–78 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_16_11
17. Економічна історія. Етапи становлення та характерні риси [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.info-library.com.ua/books-text-2865.html>
18. Єрмак В. І. Міжпредметні зв'язки як засіб формування навчальнопізнавальної культури молодших школярів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studentam.net.ua/content/view/8591/97/>
19. Жукова А. Міжпредметні зв'язки – ключовий чинник осучаснення педагогічних технологій профільного навчання [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715691/1/Zhukova_19_DTIP_Konf.pdf
20. Зайченко В. І. Історія педагогіки. Книга І. Київ: Слово, 2010. 624 с.
21. Засекіна Т. В. Інтеграція знань засобами навчальної книги. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2020. Вип. 25. С. 57-64. 8 с.
22. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи. НУШ [Електронний ресурс]. 2017. Режим доступу: <https://nus.org.ua/2017/08/15/integrovane-navchannya>
23. Історія середніх віків [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2005>

24. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. С. 449-463.
25. Козловська І. М., Собко Я. М. Принципи дидактики в контексті інтегрованого навчання. Педагогіка і психологія. 1998. № 4. С. 48-51.
26. Коменський Я. А. Велика дидактика. Київ: Радянська школа, 1982. 365 с.
27. Костюк Н. Т. Об'єктивна зумовленість і діалектика інтеграції сучасного наукового знання. Київ: Вища школа, 1998. 327 с.
28. Котелянець Н. В. Формування пізнавального інтересу учнів початкової школи. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 66(2) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.apnh-journal.in.ua/archive/66_2023/part_2/41.pdf
29. Крикун Н. В. Класифікація міжпредметних зв'язків [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Pedagogica/52574.doc.htm
30. Крисько І. О., Хом'юк І. В. Використання міжпредметних зв'язків на уроках математики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/35469>
31. Локк Дж. Думки про виховання. Київ: Радянська школа, 1986. 224 с.
32. Міжпредметні зв'язки як педагогічна категорія. Osvita.ua [Електронний ресурс]. 2018. Режим доступу: <https://osvita.ua.com/2018/07/65675/>
33. Методологія сучасних наукових досліджень. Харків: ХНПУ, 2023. 480 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/>
34. 34.. МОН України. Методичні рекомендації щодо викладання предметів. 2023. 56 с.
35. Мороз Л. Роль міжпредметних зв'язків у формуванні мотивації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://umo.edu.ua/images/>
36. Мороз П. Практика інтегрованого навчання історії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Moroz>

37. Навчальна програма [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi>
38. Наказ освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://mon.gov.ua/static-objects/...](https://mon.gov.ua/static-objects/)
39. Паламарчук В. І. Реалізація міжпредметних зв'язків в процесі проблемного навчання. Київ: Вища школа, 1975. 56 с.
40. Пометун Т. В. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. Київ: Либідь, 2015. 216 с.
41. Пометун О. І., Малієнко Ю. Б. Всесвітня історія. 7 клас. Київ: Оріон, 2020. 228 с.
42. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання [Електронний ресурс]. Київ, 2007. Режим доступу: <https://shron1.chtyvo.org.ua/>
43. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії. Проблеми сучасного підручника. 2011. Вип. 11. С. 516.
44. Релігійна свобода [Електронний ресурс]. С. 5. Режим доступу: <http://irbisnbuv.gov.ua/>
45. Ріккерт Г. Науки про природу і науки про культуру. Львів: Літопис, 2004. 312 с.
46. Розенберг Н. М. Міжпредметні зв'язки в середніх профтехучилищах. У кн.: Міжпредметні зв'язки в навчально-виховній роботі. Київ: Вища школа, 1976. С. 25-42.
47. Розвиваємо критичне мислення: що таке сенкан. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/stattia-interaktyvni-metody>
48. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ: Генеза, 1999. 368 с.
49. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ: Наукова думка, 2003-2013. Том 1: А–В. 671с.
50. Стеценко Н. М. Розвиток ідеї міжпредметних зв'язків у педагогічній науці [Електронний ресурс]. Київ, 2018. 5 с.
51. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1977. 383 с.

52. Тиндирика. Міжпредметні зв'язки на уроках історії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715686/1/Tyndyryka>
53. Тишик І. В. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів: Світ, 2001. 384 с.
54. Тофтул М. Г. Етика [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/413971.pdf
55. Християнство на початку Середньовіччя [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2008>
56. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ, 1974. С. 414.
57. Шевченко В. Ф. Література й історія. Вісник ЗНУ. 2008. № 2. С. 257–258 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.znu.edu.ua/...>
58. Шкільні підручники з історії України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.niss.gov.ua/...>
59. Щодра О. І. Історична географія України. Львів, 2016. 297 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archive.org/details/sch2016>
60. Wickham C. The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000. London: Penguin Books, 2009. 608 p.
61. Lynch J. H. Середньовічна церква. Київ: Основи, 1994. 492 с. [Електронний ресурс].
62. Le Goff J. The Birth of Europe. Blackwell Publishing, 2003. 320 s.
63. Repko A. F. Interdisciplinary Research: Process and Theory. Los Angeles: SAGE Publications, 2012.
64. What is the relationship between art and science? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mindthegraph.com/blog/uk/whatis-the-relationship-between-art-and-science/>